

Seyfeddin Âmidî'nin Hayatı, İslam Düşüncesindeki Yeri ve Eserleri*

Dr. Hakan Çoşar**

Atıf / ©- Çoşar, H. (2008). Seyfeddin Âmidî'nin Hayatı, İslam Düşüncesindeki Yeri ve Eserleri, Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 8 (2), 167-198.

Özet- Seyfeddin Âmidî, İslam Düşüncesi alanında özellikle felsefe ve kelam sahasında temel paradigmalara oluştığı dönem olarak da kabul edilen 13. yüzyılın önemli bir düşünürüdür. O, Mantık, Felsefe, Kelam, Fıkıh Usulü, Hilaf ve Cedel ilimlerinde yazdığı eserler ile daha kendi döneminde tanınmıştır. Onun eserleri, Gazali sonrası oluşan ve Fahreddin Razi ile sistemleşmeye başlayan felsefi kelam/kelemi felsefe döneminin en olgun eserlerindedir. Bu yüzden o, kendisinden sonraki dönemlerde düşünceleri ile etkili olmuş ve eserleri de bu tür çalışmaların hem muhteva hem de şekil açısından temel referans kaynaklarını teşkil etmiştir.

Anahtar Kelimeler- Seyfeddin Âmidî, İslam Felsefesi, Mantık, Kelam, Fıkıh Usulu.

§§§

Giriş

Asıl adı Ali b. Muhammed b. Salim el-Sağlebî veya et-Tağlebî olan Seyfeddin Âmidî (1156-1233) XII. Yüzyılın ikinci yarısı ile XIII. Yüzyılın ilk yarısında yaşamış olup, devrinin en meşhur ilim adamlarındandır.¹Ancak o, doğduğu yer olan Diyarbakır'ın eski adı Âmid'e nis-

---

* Bu makale *Keşfü't-Temvihât'ta Seyfeddin Âmidî'nin Felsefi Görüşleri* (Ankara 2009) adlı doktora tezimizden faydalanılarak hazırlanmıştır.

** Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Felsefesi Tarihi Anabilimdalı öğretim üyesi

¹ Bkz. İbn Hallikan, *Vefayatu'l-Ayan*, Beyrut 1970, III, 293-294; İbn Ebi Usaybia, *Uyunu'l-Enba fi Tabakati'l-Etibba*, Beyrut 1965, 650-651; İbnü'l-Kifti, *İhbaru'l-Ulema*, Kahire 1908, 161.

petle Seyfeddin Âmidî ismi ile tanınmıştır. Âmidî'nin etkisi ve şöhreti sadece kendi dönemi ile sınırlı olmayıp sonraki dönemlerde de caridir. Şüphesiz, onun İslam düşüncesi içerisindeki bu önemli mevkiinin sebebi, eserlerinin sistematikliği ve muhteva bakımından zenginliğidir. Bu nedenle de kitapları özellikle Kelam ve Fıkıh Usulu alanında temel başvuru kaynakları arasında olagelmıştır. Ancak onun Mantık ve Felsefe çalışmaları aynı sistematikliğe ve içerik zenginliğine rağmen ihmal edilmiştir. Esasında o, bu sahalardaki kitapları ile İbn Sina'nın en önemli yorumcularından birisi olarak gösterilebilir. Biz bu çalışmamızda Âmidî'nin hayatı, İslam Düşüncesindeki yerini ve eserlerini ele alacağız. Özellikle, onun ihmal edilmiş mantık ve felsefe çalışmaları hakkında detaylı bilgi vereceğiz. Böylece ilim dünyasında pek tanınmayan mantık ve felsefe yönüne dikkat çekmeye gayret edeceğiz. Onun bu ilim dallındaki eserleri incelendiğinde bir İbn Sina takipçisi olduğu fark edilmektedir. Ancak bu özelliğinin tespiti ve delillendirilmesini, makalemizin sınırlarını aşacağından dolayı, başka bir çalışmada değerlendireceğiz. Öncelikle Âmidî'nin İslam düşüncesindeki yerini tespit açısından, hayatından önce döneminin siyasi, dini ve ilmi durumu hakkında kısaca bilgi vereceğiz.

1. Siyasi Durum

Âmidî'nin yaşadığı Miladi 12. ve 13. Yüzyıllar, Ortadoğu, Anadolu ve Mısır bölgelerinde siyasi karışıklıkların hüküm sürdüğü bir dönemdir. Bu bölgelerde, Büyük Selçuklu Devleti, Bizans İmparatorluğu, Abbasi ve Mısır Fatimi Halifelikleri hüküm sürmekteydi. Yine bu bölgelerde bulunan çok sayıda küçük devletler ve beylikler adı geçen büyük devletlere bağlı durumundaydı. Miladi 750 yılında kurulan Abbasiler, X. yüzyılda iyice parçalanmış ve halifenin sözde iktidarı Irak'ın bir kısmıyla sınırlı kalmıştı. Bu dönemde Mısır ve Suriye'ye hakim olan Tolunoğulları (868-905) ve İhsidler (935-969), Horasan ve Maverâünnehir'de kurulan Tahiroğulları (821-873), Saffaroğulları (873-900) ve Samanoğulları (873-999) gibi devletlerin başına buyruk olduklarını dikkate aldığımızda, Abbasi Hilafetinin, merkezi hükümet olarak siyasi birliğini sağlayamadığını söyleyebiliriz.² Bütün bu siyasi karışıklıklardan daha kötüsü 945 yılında Büveyhilerin Bağdat'ı işgal etmeleri olmuştu. İranlı ve Şii bir hanedan olan

---

² Bkz. Hasan Kurt, *Abbasiler Bağlı ve Komşu Devletler*, İslam Tarihi ve Medeniyeti içinde, Ankara 2007, 35-56; Sevim-Yücel, 16; Hakkı Dursun Yıldız, "Abbasiler" Mad., DİA, C. 1, 31-38 Hüseyin G. Yurdaydın, *İslam Tarihi Dersleri*, Ankara 1982.

Büveyhilerin, Bağdat'a hakim oldukları bir asırdan fazla bir zaman diliminde, Abbasi halifeleri onların kuklaları durumuna düşmüşlerdi. XI. Yüzyılın ortalarında Büveyhiler güçlerini kaybetmişlerdi. Bu dönemde Fatimilerin desteğiyle Bağdat'ı işgal eden Aslan Besâsiri, hutbeyi Fatimi halifesi adına okutmaya başlamıştı. Abbasi Hilafetinin resmen ortadan kaldırılmaya çalışıldığı bu sırada İran'da yeni bir güç ortaya çıktı. Bu güç Sünni inancı benimsemiş olan Selçuklu Türkleriydi. Aslan Besâsiri'nin hutbeyi Fatimi halifesi adına okutması, Selçuklular'ı harekete geçirdi. Halifenin de daveti ile Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey, 1055 yılında Bağdat'ı Aslan Besâsiri'den kurtararak, halifeye dini itibarını iade etti. Abbasiler yarım asır kadar, Selçukluların siyasi hakimiyetleri altında varlıklarını devam ettirdiler. Selçuklular yalnız Bağdat'ı değil, bütün Irak ve Suriye'yi Fatimi tehlikesinden kurtardılar. Bu dönem Selçukluların Anadolu, Ortadoğu ve bütün İslam dünyasında yavaş yavaş hakimiyet sağlamaya başladıkları dönemdir.³

Sultan Alparslan'ın 1071'de Malazgirt zaferinden sonra da Anadolu'nun büyük bir kısmı Türklerin eline geçti ve böylece göçlerle Türkleşmeye başladı. 11. ve 13. yüzyıllar arası Horasan, Irak, Şam ve Anadolu'ya yönelen Selçuklular, Büyük Selçuklu Devleti ile birlikte, Kirman (1041-1186), Suriye (1078-1117) ve Irak (1118-1194) Selçukluları adında bağımsız hanedanlıklar ve devletler de kurdular. Onların iktidara gelmeleri Sünni İslam'ın bir zaferi oldu. Ancak ülke topraklarının hanedan ailesinin üyeleri arasında bölüşülmesi ve çıkan taht kavgaları, devletin zayıflamasına ve parçalanmasına sebebiyet verdi. Bu durum, haçlılara karşı verilen mücadelenin başlangıçta zayıf olmasının en önemli sebeplerinden birini teşkil etti. Ancak, Türk atabeyleri ile bölgedeki diğer Müslüman emirlerin haçlı seferlerine karşı birleşebilmesi, Selçuklu Sultanlarının bir Türk hanedanı olan Zengi ailesini Musul ve Halep'e vali olarak atamasından sonra başladı. Zengilerin hükümdarı İmadeddin Zengi haçlılara karşı küçük Müslüman ve Türk devletlerini birleştirdi ve Edessa'yi Haçlılardan aldı. İmadeddin

---

³ Bkz. Yıldız, 35; Sevim-Yücel, 37 vd. ; Ayrıca Selçuklu Abbasi Fatimi ilişkileri için bkz. Hüseyin Kayhan, *Selçuklu-Abbasi Halifeliği İlişkileri*, Türkler, (Editörler; Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca) 669-676; Seyfullah Kara, *Selçukluların Dini Serüveni*, İst 2006, 64 vd. , Hasan Hüseyin Adalıoğlu, *İlk Selçuklu Abbasi İlişkileri*, Türkler, V, 659-667; Hüseyin Kayhan, *Selçuklular – Fatimi Halifeliği İlişkileri*, Türkler, V, 753-758; Aydın Çelik, *Fatimi – Selçuklu Münasebetleri*, Türkler, V, 745-750.

Haçlılar'a karşı "cihad" ilan eden ve böylece küçük beylikleri ve devletleri birleştiren liderlerden birisi oldu. Oğlu Nureddin de aynı yolu takip etti. Başlangıçta Zengilerin hizmetinde bir komutan olan Selahaddin Eyyübî de Haçlılar'a karşı büyük başarılar kazandı. Bu başarılarından sonra Selahaddin Eyyübî daha sonra Ortadoğu, Mısır, Hicaz, Yemen ve Kuzey Afrika'da yaklaşık 300 yıl hüküm sürecek Eyyübîler devletini kurdu.⁴ Âmidî'nin himayesi altında yaşadığı ve zaman zaman da sürgün edildiği devlet te Eyyübî Devletidir.

Adını Selahaddin Eyyübî'nin babası Necmeddin Eyyübî'den alan Eyyübîler Devleti, Selçuklu Devleti'nin en önemli uzantısı olup, Selçukluların Musul atabeylerinden İmadeddin Zengi (ölm. 1146) tarafından kurulan Zengiler Devleti'nin devamıdır. Eyyübîler Devleti'nin devamı da Memluklar Devleti'dir. Bu devletleri birbirinden ayıran sadece başlarındaki haneleridir. Kurumları, toprakları, ırkı unsurları arasında fark yoktur. Türk hakimiyeti, Selçuklularla Irak, Suriye gibi Arap ülkelerine yayılmıştı. Ancak Türk hakimiyeti Eyyübîlerle Mısır, Filistin, Hicaz, Yemen, Sudan, Libya gibi Arap ülkelerine kadar ulaştı.⁵

2.Dini ve İlimi Durum

XI. yüzyılda İslam aleminde siyasi açıdan olduğu gibi dini açıdan da tam bir dağınıklık, parçalanmışlık hakim idi. İslam dünyası, Şii ve Sünni Halifelikler olmak üzere iki manevi kutba ayrılmış, mezhep mücadeleleri doruk noktasına ulaşmıştı. Dini parçalanmışlığın yanında buna bağlı olarak meydana gelen siyasi bölünmüşlük ve parçalanmışlık, buhranları da beraberinde getirdi. Bu bölünmüşlükten faydalanmak isteyen Şiiler, Sünniler aleyhine siyasi ve askeri faaliyetlerine devam ettiler. Açtıkları eğitim kurumları vasıtasıyla taraftarlar yetiştirip, propagandacı olarak görevlendirerek halk arasında sayısal olarak çoğalmaya çalıştılar. İşte böyle bir ortamda, devletlerini yeni kuran ve hakimiyet sahalarını genişletme çabası içinde olan Selçuklular, Abbasi Hilafeti tarafından Bağdat'a davet edildi.

---

⁴ Selçuklular ve dönemi hakkında geniş bilgi için Bkz. Ali Sevim –Yaşar Yücel, *Türkiye Tarihi Fetih, Selçuklu ve Beylikler Dönemi*, Ank.1989; Mehmet Altay Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, Ankara 2004; Ali Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, Ankara 1983; Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk – İslam Medeniyeti*, Ankara 1965; Ali Sevim, *Anadolu'nun Fethi ve Selçuklular Dönemi*, Ankara 1988

⁵ Ramazan Şeşen, "Eyyübîler", *Türkler*, V, 60.

Selçukluların Bağdat'a davet edilmesi, Türk ve İslam tarihi açısından tam bir dönüm noktasıdır. Böylece Selçuklular, Sünni İslam Dünyasının siyasi lideri oldular. Sünniliğin tekrar canlanması için imkanlar sağladılar ve önemli eğitim kurumları inşa ettiler. Kendileri Hanefi mezhebinden olmalarına rağmen, Sünni mezhepler arasında oldukça dengeli bir siyaset takip ettiler. Hatta Nizamülmülk gibi, bazı devlet adamları tarafından Eşârilik ve Şafilik ön plana çıkartıldı. Selçuklular, Sünnilik dışı mezhep ve akımları yok etme ve mensuplarını sindirme amacı da gütmemişlerdi. Onlar, İslam itikadını yıkmaya çalışan aşırı akımlara ve devlet düzenini sarsacak eylemler yapanlara, tedhiş faaliyetleri ile halkı huzursuz eden, hatta başka ülkelerin hesabına çalışanlara karşı mücadele ettiler. Gerekliğinde onlara silahlı müdahalede bulundular. Onlar, kamu düzenini bozan ve halkı birbirleriyle çatışmaya sevkeden Sünni veya gayri Sünni mezhep mensuplarına karşı aynı şekilde müdahale ettiler. Selçukluların İslam dünyasında icra ettiği diğer bir önemli hizmet ise, iki üç asırdır devam eden tekke medrese kavgasına son vermeleridir. Sağladıkları imkanlar ile Kur'an ve Sünnet'e uygun bir tasavvuf düşüncesinin gelişmesine zemin hazırlamışlardı. O döneme kadar Sünni çevrelerde mahzurlu kabul edilen Tasavvuf, Tefsir, Hadis, Kelam, Fıkıh gibi İslami ilimlerden sayılmaya başlandı. Sünni tasavvuf hareketinin Kuşeyri, Gazali gibi en önemli temsilcileri Selçuklular döneminde yetişti.⁶

Selçuklular, siyasi hedefleri ve uygulamaları yanında, oluşturdukları kültürel, iktisadi, ilmi ve eğitim kurumları vasıtasıyla İslam kültür ve uygarlığına büyük hizmetlerde bulundular. Sünnilik, onların sayesinde, yeniden eski ihtişamına kavuştu ve İslam medeniyetinin gelişme ve muhteşem eserler meydana getirmesinde temel öge olma vasfını devam ettirdi. Selçuklularla başlayan bu siyasi, fikri ve ilmi atılımlar, birer Türk hanedanı olan Zengiler, Eyyübîler ve diğer Türk Devletleri tarafından da devam ettirildi. Selçukluların her bakımdan devamı niteliğinde olan Eyyübîler de, siyasi, iktisadi, dini ve ilmi sahalarda Selçukluların politikalarını devam ettirdi, geliştirdi ve bu alanlarda kurulan müesseseleri daha da sistemleştirdi, sayılarını çoğalttı. Eyyübîler devri, eğitim, öğretim, ilmi ve kültürel hayat bakımından İslam tarihinin son derece parlak dönemlerinden birisidir. Bu dönemde ilim hayatı bakımından Şam ve Kahi-

---

⁶ Selçukluların dini siyaseti hakkında geniş bilgi için bkz. Ahmet Ocak, *Selçukluların Dini Siyaseti*, İstanbul 2002; Seyfullah Kara, *Büyük Selçuklular ve Mezhep Kavgaları*, İstanbul 2007.

re, Bağdat'ı geride bıraktı. Bu bölgeye gelen alimler arasında Bağdatlı, Horasanlı, Türkistanlı, Endülüslü olanlar vardı. Alaeddin el-Kâşânî, Kutbüddin en-Nişâburî, Ebü'l-Yümn el-Kindî, İmadüddin el-İsfEHâni, Abdullatif el-Bağdadi, Muhyiddin İbnü'l-Arabi, Şehabeddin es-Sühreverdi ve İbnü'l Baytar gibi alimler bunlar arasında sayılabilir. Bu uygun ortamda pek çok alim yetişti ve bunlar çeşitli konularda değerli eserler yazdılar. Önce Suriye'de oluşan bu ortam Selahaddin ile Mısır'a intikal etti. Bu devirde toplum hayatında hadisçilerin ve fakihlerin önemli yeri vardı. Bu alimler ve bir dereceye kadar da mutasavvıflar kamuoyunun oluşmasında etkin rol oynadılar. Eyyübîler devrinde yaşayan İsrakıyye felsefesinin kurucusu ve en büyük temsilcisi Sühreverdi el-Maktul Halepli fakihler tarafından idama mahkum edilmiş ve cezası Halep Kalesi'nde infaz edilmiştir. İbn Meymun el-Kurtubi, Abdullatif el-Bağdadi ile beraber Seyfeddin Âmidî bu devirde yetişen önemli filozoflardır. Bu dönemde felsefe alanında yetişen diğer bir ünlü alim de Kemaleddin İbn Yunus'tur.⁷

3. Hayatı

Âmidî'nin hayatı hakkındaki bilgiler, onun döneminde yaşamış olan meşhur tarih ve tabakat yazarı İbn Ebu Useybia (ö.1270), İbnü'l-Kıftî (ö.1248) ve İbn Hallikan (ö.1282) 'in eserlerine dayanmaktadır.⁸ Bu yazarlardan İbn Ebu Useybia, Âmidî'nin öğrencisi de olmuştur. Her üç müellif de, onun hayatı, özellikle de ilim için yaptığı seyahatleri, hocaları, ilmi, fikri durumu ve eserleri hakkında, onun zamanında yaşamış diğer birçok alime göre oldukça detaylı bilgiler vermişlerdir. Sadece Âmidî'nin ailesiyle ilgili herhangi bir kayıt bulunmamaktadır. Daha sonraki tabakat ve tarih kitapları yazan İslam alimleri de zikrettiğimiz üç ilim adamının verdiği bilgileri esas almışlardır. Âmidî'nin hayatının diğer birçok İslam bilginine göre daha geniş ele alınmasının iki temel sebebi olduğu kanaatindeyiz.

Birincisi, ileride açıklayacağımız üzere, onun daha kendi döneminde sahip olduğu ilmi birikimi, etkisi ve şöhretidir.

---

⁷ Eyyübîler Devri Medreseleri ve ilim hayatı için bkz. Ahmet Çelebi, 116-130, Ahmet Dağ, 126-134; Şeşen, "Eyyübîler" Mad. DİA, C. 12, 20-24; Aynı yazar, *Selahaddin Eyyübî ve Devri*, İSAR, İstanbul 2000; "Eyyübîler" Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, İst. 1987.

⁸ Bkz. İbn Hallikan, *Vefayatü'l-Ayan*, Beyrut 1970, III, 293-294; İbn Ebi Useybia, *Uyunu'l-Enba fi Tabakati'l-Etibba*, Beyrut 1965, 250-251; İbnü'l-Kıftî, *İhbaru'l-Ulema bi Ahbari'l-Hukema*, Kahire 1908, 161.

İkincisi ise, tabakat ve tarih yazarları arasında en önemlilerinden olan, isimleri zikredilen her üç yazarın da onun döneminde yaşamış olmasıdır. Eyyûbîler Dönemi, tarih ve tabakat ilmi açısından en parlak devirlerden birisidir. Onun hayatı hakkında başlangıçta verilen bilgilerin kendisinden sonraki eserlerde de anlatılmaya devam edildiğini görmekteyiz.⁹ Ancak, son on yıl hariç, hakkında yapılan çağdaş çalışmaların tarihteki şöhreti ve birikimi ile doğru orantılı nitelikte ve nicelikte olmadığını müşahade etmekteyiz. Hala birçok eseri ve özellikle de felsefi eserleri yazma halindedir. Yapılan çalışmalarda felsefi ve kelami yönü ihmal edilmiş, daha çok fıkıh üslûcülüğü ön plana çıkartılmıştır. Bununla birlikte son yıllarda Arapça ve Türkçe'de özellikle de kelami görüşleri ile ilgili önemli çalışmalar ve tezler yapılmış ve makaleler yazılmıştır.¹⁰

Âmidî'nin asıl ismi, öğrencisi olan İbn Ebu Useybia'nın Uyûnu'l-Enba'sında, İbn Hallikan'nın Vefâyât'ında ve Dekâiku'l-Hakâik, Gâyetü'l-Meram, Ebkârü'l-Efkâr gibi kendi eserlerinin el yazması nüshalarında, Ali b. Muhammed b. Salim olarak zikredilmektedir. Ancak İbnü'l-Kiftî'nin İhbaru'l-Ulemâ'sında Ali b. Ebu Ali olarak geçmektedir. Kaynakların çoğunlukla kabul ettiği ismi Ali b. Muhammed b. Salim'dir. Fakat o daha çok Seyfeddin Âmidî lakabı ile tanınmıştır. Âmidî lakabı, doğduğu şehir olan Amid (Diyarbakır)'e nisbetle kullanılmıştır. Mensup olduğu mezhebe göre de Hanbeli veya Şafii de denilmektedir. Çünkü Âmidî önce Hanbeli iken daha sonra Şafii mezhebine geçmiştir. Yine ait olduğu kabileye nisbeten Sağlebi veya nadiren Tağlebi olarak da zikredilmektedir. Tabakat kitap yazarlarının çoğuna göre

---

⁹ Taceddin es-Subki, *Tabakatü's-Şafiiyyeti'l-Kübra*, Mısır 1971, VIII, 306-307; Şemseddin Muhammed b. Ahmed ez-Zehabi, *Siyeru Alami'n-Nubela*, Beyrut 1985, XII, 364; Şemseddin Ebu'l-Muzaffer Sıbt İbnü'l-Cezvi, *Miratu'z-Zaman*, Haydarabad 1952, II, 691; İbnü'l-İmad, *Sezeratü'z-Zehab fi Ahbari men Zeheb*, Beyrut 1991, VII, 253; İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, Beyrut 1966, XIII, 140-141; Suyuti, *Husne'l-Muhadarat*, Kahire 1967, I, 541.

¹⁰ Emrullah Yüksel, *Âmidî'de Bilgi Teorisi*, İstanbul 1991; Hasan Şafii, *el-Âmidî ve Arauhu'l-Kelamiyye*, Kahire 1998; İhsan Bint Abdulgaffar Remzi, *Seyfeddin el-Âmidî ve Arauhu'l-İtikadiyye fi'l-lah ve Sifatihî*, 2004; Ahmed Muhammed el-Mehdi, Ebkârü'l-Efkar'a yazdığı " *Mukaddime*", Kahire 2002, I, 9-56; Muhammed Zebidi, İmame'ye yazdığı " *Giriş*", Beyrut 1996, 16-49; Hasan Mahmut Abdullatif, Gayetü'l-Meram'a yazdığı " *Giriş*", Kahire 1971, 6-15; Vecihi Sönmez, *Seyfeddin el-Âmidî'nin Ebkar el-Efkar kitabının İmametle Alakalı 8. Kaidesinin Tahkikli Neşri*, Basılmamış Y.L.T., Erzurum 1995; Ahmet Erkol, *Seyfeddin Âmidî'ye Göre Mübuvvetin İspatı*, Basılmamış Y.L.T., Diyarbakır 1998; Mehmet Emin Günel, *Seyfeddin Âmidî ve Kelamî Görüşleri*, Basılmamış Y.L.T., Konya 2004.

Sağlebi'dir. Künyesi ise genel kabule göre Ebu'l-Hasan'dır. Sadece farklı olarak Sibt İbnü'l-Cezvi'nin Miratü'z-Zaman'ında Ebu'l-Kasım şeklinde geçmektedir. Ataları hakkında kaynaklarda bir bilgi bulunmamaktadır.¹¹ Tağlebi lakabından, onun Tağleb adlı bir kabileye mensub olduğu düşünülebilir. Seyfeddin Âmidî'nin lakabı ile birlikte tam ismi şu şekilde ifade edilebilir: Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Salim es-Sağlebi (veya Tağlebi) eş-Şafii(veya Hanbeli). Âmidî 551 hicri 1156 miladi yılında o zamanki adıyla Amid olan Diyarbakır'da doğmuştur. Doğum tarihi konusunda kaynakların çoğu hicri 551 yılını zikretmektedir.¹² Ancak, İbnu'l-Kıfti ve ona uyarak Subki eserlerinde hicri 550 yılını vermektedirler.¹³ Doğum tarihi hakkında yapılan çağdaş çalışmalarda ise, hicri 551 tarihinin daha doğru olduğu konusunda görüş birliği mevcuttur.¹⁴

Âmidî, çocukluğunu 14 yaşına kadar doğduğu şehirde geçirmiştir. Burada, döneminin geleneğine uyarak Kur'an kıraati ve fıkıh öğrendi. Hatta bu dönemde Hanbeli fıkhına ait bir kitabı ezberlediği de nakledilmektedir. Diyarbakır'da yaşadığı dönem ile ilgili daha fazla bilgi bulunmamaktadır. Ancak hocalarının isimleri Ammar el-Âmidî ve Muhammed es-Saffar şeklinde geçmektedir.¹⁵ Onun döneminde Diyarbakır'da yaklaşık iki yüzyıldır devam eden göçler sebebiyle Türk nüfus yoğunluğu hakimdi. Nitekim bu dönemde Diyarbakır'da Selçuklular'a bağlı bir Türk beyliği İnaloğulları veya Yınaloğulları (1098-1183) hüküm sürmekteydi.¹⁶

Âmidî ilk tahsilini Diyarbakır'da aldıktan sonra, on dört yaşlarında hicri 565 miladi 1169 yılında, ilim tahsilini devam ettirebilmek ve ilerletebilmek için Bağdat'a gitti. Bu dönemde Bağdat'ta Abbasi Hilafeti hakimdi. Onun Bağdat'ta bulunduğu dönemde, Abbasi halifeleri el-

---

¹¹ Bkz. İbn Ebi Useybia, 260; İbnü'l-Kıfti, 161; İbn Hallikan, III, 293; Subki, III, 306; Sibt İbnü'l-Cezvi, II, 691; İbnü'l-İmad, VII, 253; Hasan Şafii, 27-28; İhsan Bint Abdulgaffar, I, 61-62; Ahmed Muhammed el-Mehdi, I, 17-18; Muhammed Zebidi, 16; Yüksel, 13.

¹² Bkz. İbn Hallikan, 161; Ebu'l-Fida, *Muhtasaru fi Ahbari'l-Beşer*, Konstantiniyye 1889, III, 156; Suyit, I, 541; Hayrettin Zerikli, *Kamusu'l-Alam*, Beyrut 1992, IV, 372; Zehebi, XII, 364.

¹³ İbnu'l-Kıfti, 161; Subki, VIII, 306.

¹⁴ Hasan Şafii, 28; İhsan bint Abdulgaffar, I, 63; Ahmed Muhammed el-Mehdi, I, 17; Yüksel, 13.

¹⁵ Bkz. Zehebi, XII, 364; Subki, VIII., 306; İsnevi, *Tabakatü's-Şafiiye*, 73.

¹⁶ İnaloğulları hakkında geniş bilgi için bkz. Efe Durmuş, *XII. Yüzyılda Diyarbakır'da Bir Türk Beyliği: İnaloğulları*, I. Uluslar arası Oğuzlardan Osmanlıya Diyarbakır Sempozyumu, 217-224.

Müstazi Biemrillah ve daha sonra en-Nasır Liedirillah hüküm sürmekteydi. Abbasi hilafetinin merkezi olarak Bağdat, bu yıllarda, İslam dünyasında siyasi hakimiyetini kaybetmişti. Ancak ilim ve kültür merkezlerinden biri olma özelliğini devam ettirmekteydi. Farklı ilim dallarından tanınmış birçok ilim adamı Bağdat'taki çeşitli medreselerde dersler vermekteydi. Âmidî burada öncelikle kıraat dersi aldı. Fakat, onun bu konuda ders aldığı hocası hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Daha sonra Hanbeli üstadlarından birisi olan Ebu'l-Feth İbnü'l-Mennî el-Hanbeli (61. 583/1187)'den fıkıh usulü, fıkıh, cedel ve münazara ilimlerini tedris etti. İbnü'l-Mennî, Memuniyye medresesinde ders veren tanınmış bir Hanbeli fıkıh usulcüsüydü. Âmidî, yine hadisçilerin ileri gelenlerinden Ebu'l-Feth b. Satil (öl.583/1187)den de hadis okudu. Ancak onun hayatında, bu iki hocası ve kaynaklarda ismi geçmeyen diğer hocalarından daha etkili olmuş İbn Fadlan (517/1123 – 595/1199)'dır. Büyük bir Şafii alimi olan İbn Fadlan'dan fıkıh usulü, hilaf, cedel ve münazara ilimlerinde ders almak suretiyle bu alanlarda derinleşti. İbn Fadlan'ın Âmidî üzerinde iki önemli etkisinin olduğu söylenebilir: Birincisi, onun mantığa, akli ve felsefi ilimlere yönelmesini sağlamasıdır. İkincisi de, Hanbeli mezhebinden Şafii mezhebine geçişine sebep olmasıdır.¹⁷

Âmidî başta İbn Fadlan'dan olmak üzere, hilaf, cedel, münazara ve fıkıh usulünde aldığı dersler ile kendini yetiştirdi. Bu alanlarda devrinin ileri gelenlerinden oldu. Hilaf ilminde, her ikisi de Şafii mezhebinden olan Muhammed b. Hibetullah Abdullah el-Selamasi (öl.574/1178) ve Esad el-Mihenî(öl.527/1132)'nin metodlarını derinlemesine, bütün ayrıntılarıyla öğrendi.¹⁸

Bütün bunlara ilaveten, o, Bağdat'ın Kerh bölgesinde bulunan Yahudi ve Hristiyan bilginlerden felsefe ve diğer akli ilimleri tahsil etti. Onun Bağdat'ta bu ilimleri tahsil ettiği hususunu İbnü'l-Kifti eserinde ifade etmektedir.¹⁹ Hasan Şafii de İbn Ebi Useybia'nın yazma eseri "Esmâü'l-Hukemâ"dan şöyle nakletmektedir: "Fakihler Âmidî'ye karşı çıktılar, ona müsamaha etmediler ve onun akidesinin bozuk olduğunu iddia ettiler, bunun üzerine o Bağdat'tan kaç-

---

¹⁷ İbn Hallikan, III, 293; Subki, VIII, 306, Hasan Şafi, 31; İhsan bint Abdulgaffar, I, 63-64; Muhammed Zehebi, 18.

¹⁸ İbn Hallikan, III, 293; Subki, VIII, 306; Zehebi, XII, 3064; Yüksel, 14.

¹⁹ İbnü'l Kifti, 241.

tı.”²⁰ Bu ifade, İbnü'l Kiftî'yi desteklemekte ve Âmidî'nin Bağdat'ta çok ileri düzeyde olmasa bile, mantık ve felsefede belirli bir seviyede birikim elde ettiğini göstermektedir. Âmidî, zikrettiğimiz Bağdat alimlerinin kendisi hakkındaki olumsuz düşünceleri ve döneminde ilim merkezi olması açısından Şam ve Mısır'ın, Bağdat'ı gölgelemeye başlaması sebebiyle, Bağdat'tan 582/1186 yılında ayrıldı.²¹ Böylece onun için, vefatına kadar, hem düşüncelerinden dolayı suçlanması, hem de ilme olan merakı ile ilim elde etmedeki şevki ve heyecanı sebebiyle seyahatler ile geçecek bir dönem başlayacaktır.

Âmidî Bağdat'tan ayrıldıktan sonra Şam'a gitti. Bu esnada Şam başta olmak üzere Suriye ve Mısır'a hakim olan Eyyûbîlerin kurucusu Selahaddin Eyyûbî (öl. 1193)'dir. İbnü'l-Kiftî dışında bütün kaynaklar onun Bağdat'tan sonra Şam'a gittiği hususunda mütefektir. Sadece İbnü'l-Kiftî, Bağdat'tan sonra Mısır'a gittiğini söylemektedir.²²

Şam'da hicri 582-592, miladi 1186-1196 yılları arasında olmak üzere on yıl kadar kalır. Bu arada kısa bir süre Halep'te bulunur. Şam'da bulunduğu sürede özellikle mantık ve felsefe alanında eğitimini tamamlayarak birikimini en üst seviyeye çıkarır.²³ Halep'te bulunduğu sırada İsrakiliğin kurucusu Sühreverdi ile karşılaşır. *en-Nucûmu'z-Zâhire*'de geçen bu karşılaşmanın hikayesi Âmidî'nin kendi ifadesine göre şöyledir: “Sühreverdi ile Halep'te bir araya geldik. Bana şöyle dedi: “Şüphesiz benim dünyaya hakim olmam gerekir. Bunun üzerine; niçin bu senin görevin oluyor? dedim. Sühreverdi bana; rüyamda kendimi deniz sUyundan içerken gördüm, şeklinde cevap verdi. Ben de; bu senin meşhur ve bilinen bir alim olduğuna işaret edebilir, deyince herhangi bir cevap vermedi. Ben Sühreverdi'yi ilmi birikimi çok fakat akli muhakemesi zayıf birisi olarak gördüm.”²⁴

Bu ifadelerden Âmidî'nin, Sühreverdi'nin muhakeme gücü ve aklını kullanma hususundan olumsuz bir kanaate sahip olduğu anlaşılmaktadır. Âmidî'nin Şam'da kimlerden ders aldığı konusunda kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır. Ancak, felsefe ve dil alimi Fahreddin el-

---

²⁰ Hasan Şafi, 35.

²¹ İbn Hallikan, VI, 293-294; İbn Kesir, XIII, 140.

²² İbnü'l- Kiftî, 161.

²³ İbn Hallikan, III, 294; İbn Kesir, XIII, 140; Hasan Şafi, 36.

²⁴ İbn Tanrıverdi Atabeyi, *Nucumu'z-Zahire*, Mısır 1936, VI; 14; Hasan Şafi, 96.

Mardini (1118-1198) ile meşhur mutasavvif Muhyiddin İbn Arabi (1165-1240) Şam'da aynı dönemde bulunmuştur. Dolayısıyla her ikisi ile de karşılaşp, karşılıklı konuşma ve müzakere de bulunma ihtimali yüksektir.²⁵

Âmidî 592/1196'da Şam'dan ayrılarak Mısır'a gitti. Onun Şam'dan ayrılış sebebi hususunda bir kayıt yoktur. Mısır'da bu esnada Selahaddin'in oğlu Eyyübî hükümdarı Melik Aziz hüküm sürmekteydi. Mısır'da yaklaşık yirmi yıl kaldı. Bu süreç Eyyübî hükümdarlarından sırasıyla Melik Aziz, Melik Mansur, Melik Adil ve Melik Kamil'in dönemleridir. Eyyübî hükümdarlarından büyük hürmet ve inam görmüştür. Hülâsatü'l-İbriz adlı kelim kitabını Melik Aziz için yazmıştır. Mısır'da ilk önce Fustat Camii yakınında Menâzilu'l-İzzi adlı medrese müderrislik yaptı. Bu esnada Şehabeddin Tusi olarak bilinen, meşhur Eşâri alimi Ebu'l-Feth Muhammed b. Mahmud b. et-Tusi de medresede yönetici ve müderris olarak bulunmaktaydı. Daha sonra Kahire'nin dönemin büyük medreselerinden İmam Şafi'nin mezarı yanındaki Nâsiriye Medresesinde ders verdi. Bu medrese Sultan Selahaddin tarafından inşa edilmiş olup Eşâri mezhebine göre eğitim vermekteydi. Âmidî sadece medresede ders vermekle kalmadı. Zafiri Camii'nde de halka dersler veriyor ve vaaz ediyordu. Böylece onun şöhreti kısa zamanda yayıldı. Mısır'da fıkıh usulü, kelim, mantık ve felsefe alanlarında, herkes tarafından bilinen ve saygı duyulan meşhur bir alim oldu. Eserlerinin bir kısmını bu dönemde yazdı. Ebkâru'l-Efkâr ve Dekâiku'l-Hakâik bunların başlıcalarıdır. Ayrıca ilim adamları ile özellikle felsefe ve mantık alanında münazaralar yapmıştır.²⁶

Âmidî'nin Mısır'daki saygınlığını ve şöhretini bazı Mısırlı fakihler çekemediler. Onun itikadi açıdan sapık, niyetinin ve ahlakının kötü olduğunu iddia ederek ithamda bulundular ve saldırdılar. Hatta daha da ileri giderek, onun zındıklığını ilan ederek Âmidî'nin kanının helal olduğuna dair bir belge imzalayıp sultana sundular. Fakat içlerinden insaf sahibi bir zat, onların bu davranışlarının haksız, adaletsiz olduğunu ve taassuptan kaynaklandığını ifade eden kaynaklarda geçen şu beyti söyleyerek karşı çıkmıştır: "Onlar o gencin çalışmasına erişemedikleri için onu çekemediler. İşte bu yüzden bu topluluk onun düşmanı ve hasmı kesildi."²⁷

---

²⁵ Zebidi, 19-20.

²⁶ İbn Hallikan, III, 293; Subki, VIII, 307; İbn Kesir, XIII, 140; Hasan Şafi, 38; Zebidi, 20-21.

²⁷ İbn Hallikan, III, 294; İbnu'l-İmad, V, 130; Zehebi, XXII, 360; Yüksel, 15; Hasan Şafi, 39.

Âmidî bu tatsız olaydan sonra, hayatından endişe ettiği için 613/1217'de Kahire'den gizlice ayrılarak Hama'ya gelmiştir. Hama'da Eyyûbî Meliki Mansur (617/1221)'un hizmetine girdi ve ölümüne kadar Hama'da kaldı. Melik Mansur bizzat kendisi de ilim ile uğraşan birisi idi. Bu yüzden başta Âmidî olmak üzere çok sayıda ilim adamı onun himayesine mazhar olmuştur. Âmidî dört yıl boyunca güven ve huzur içerisinde Hama'nın en büyük medresesi Sultan Mansur Medresesi'nde talebe yetiştirmekle meşgul oldu. *el-Mübîn fi Şerhi'l-Elfâzi'l-Hükema ve'l-Mütekellimîn* adlı eserlerini telif ederek Melik Mansur'a hediye etti.²⁸

Âmidî; Melik Mansur'un 617/1221'de ölümü üzerine Eyyûbî hükümdarı Melik Muazzam'ın daveti ile 617/1221 yılında, vefatına kadar kalacağı Şam'a gitti. Şam'da kendisi de bir ilim adamı olan Melik Muazzam da ona, imkanlar tanıyıp, çok iyi davrandı. Melik Muazzam, Eşâri ve Şafi olan Eyyûbî hükümdarlarının aksine Hanefi idi. Onun ufku geniş olup, felsefi ilimlere ve mantığa da ilgisi vardı. İlim adamlarını sever, onunla münazara ederdi. Şam'da Nâsiriye Medresesi'ni tamamladı. Âmidî'yi bu medresede müderris olarak tayin etti. O, müderrislik yapmanın yanında özel olarak felsefe dersleri de veriyordu.

İbn Ebi Useybia, Şam'da Âmidî'den *Rumûzu'l-Kunûz* adlı felsefi eserini okuduğunu ifade etmektedir. Melik'in tertip ettiği felsefe ve münazara alanında tartışmalara katılıyordu. İlim birikimi ve hitabeti ile herkesin takdirini kazanmıştı. Ayrıca fıkıh usulüne dair, *el-İhkâm fi Usulu'l-Ahkâm* ile *Münteha's-Sûl fi İlmi'l-Usûl* adlı eserlerini de bu sıralarda telif etti.²⁹

Âmidî Şam'da da Melik Muazzam'ın himayesinde rahat, saygın ve ilmi açıdan verimli bir dönem geçirdi. Bu durum Melik Muazzam'ın 1227'de ölümü ile başa geçen oğlu Melik Mansur Davud hükümdarlığında da devam etti. Hatta Ferâidu'l Galâid adlı eserini Melik Mansur Davud'a ithafen yazdı. Ancak bu dönem uzun sürmedi. Eyyûbî Melikleri arasında çatışmalar ve iç çekişmeler sebebiyle siyasi istikrarsızlık baş gösterdi. Bu çekişmelerin sonucunda Şam'a, Eyyûbîlerin el-Cezire hükümdarı Melik Eşref Musa 1129 yılında hakim oldu. Onun

---

²⁸ İbn Hallikan, III, 294; Subki, VIII, 307; İbn Kesir, XIII, 140; İbn Ebi Useybia, II, 174; Hasan Şafi, 40-41; Zebidi, 21.

²⁹ İbn Ebi Useybia, II, 174; Hasan Şafi 43; Zebidi 22.

hakimiyeti ile birlikte Âmidî için karanlık günler başladı. Melik Eşref bir süre sonra Âmidî'yi müderrislikten el çekti ve evinde ölümüne (631/1233) kadar göz hapsinde tuttu.³⁰

Âmidî'nin müderrislikten azledilmesi ve sürekli kontrol altında tutulmasının sebebi olarak kaynaklarda şu husus ileri sürülmektedir: Melik Eşref abisi Mısır Eyyûbî Hükümdarı Melik Kamil ile birlikte Şam'ı Melik Nasır'dan Şaban 626 / Temmuz 1229'da teslim aldı. Bir müddet sonra yine ağabeyi ile birlikte Artuklu Beyliği hakimiyetindeki Diyarbakır'ı kuşatarak ele geçirdi. (630/1232) İşte, Melik Eşref Diyarbakır'ı aldıktan sonra Artuklu Beyi Mesud b. Salih Mahmud ile Âmidî arasında cereyan eden yazışmaları ele geçirdi. Bu yazışmalarda Artuklu Beyi'nin Âmidî'ye Diyarbakır kadılığını teklif ettiğine dair kayıtlar bulunmaktaydı. Bunun üzerinden Melik Eşref Âmidî'yi görevinden azlederek, ölümüne kadar göz hapsinde tutmuştur.³¹

Âmidî'nin müderrislik görevinden uzaklaştırılıp göz hapsine alınmasının, en önemli sebebi ise Melik Eşref devrindeki ilmi ve kültürel durumdur. Melik Eşref, Hadis ve Fıkıh alimlerine büyük saygı göstermiş, mantık, felsefe ve kelam alimlerine ise açıkca cephe almıştır. İbn Zebidi ve İbnü's-Salah gibi devrinin meşhur Kıraat ve Hadis alimlerini getirterek medreselere yönetici ve müderris olarak atamıştır. Onun Felsefe, Mantık ve Kelam'a karşı cephe almasında İbnü's-Salah'ın bu ilimlerle uğraşmasının haram olduğuna dair verdiği fetvasının etkisi olduğu şüphesizdir. Bu yüzden döneminin Felsefe, Mantık ve Kelam'da en büyük alimlerinden biri olan Âmidî müderrislik görevinden azledilmiş ve siyasi yönden göz hapsinde tutulurken, ilmi yönden de takip edilmiştir.³²

Âmidî'nin görevinden uzaklaştırılma ve göz hapsinde tutulma sebebi olarak dönemin ilmi ve kültürel ortamının daha etkili olduğu kanaatindeyiz. Çünkü bu dönem, Gazali ile başlayan felsefe karşıtlığının zirveye çıktığı, hatta İbnü's-Salah gibi bazı alimlerin felsefe ve mantıkla uğraşmanın haram olduğuna dair fetva verdiği bir dönemdir. Âmidî, bundan sonra evine

---

³⁰ İbn Hallikan, III, 294; İbn Ebi Useybia, II, 174; İbn Cezvi, II, 691; Hasan Şafi, 42-43; Muhammed Mehdi, 24-26.

³¹ İbnü'l-Cezvi, II, 691; İbn Kesir, XIII, 140; Hasan Şafi, 44; Önder Kaya, *el-Melikü'l-Eşref, Musa* mad., DİA, XXIX, 64-65; Aynı Yazar, *Doğu Anadolu'da Bir Eyyubi Meliki: Melik Eşref Muzaffereddin Musa*, Marmara Üniversitesi, Basılmamış Y.L.T. İstanbul 2000

³² İbn Ebi Useybia, II, 174-175; Subki, VIII, 307; İbn Kesir, XIII, 140; Hasan Şafi, 44-45; Muhammed Mehdi, 26-27; Kaya, 65.

çekilip münzevi bir hayat yaşamaya başlamış ve çok geçmeden de Safer 631 / Kasım 1233'de 77 yaşında (h. Takvime göre 80) vefat etmiştir. Kendisi Şam'ın meşhur mezarlığı Cebel-i Kaisan'a defnedilmiştir.³³

4. İlmî Çevresi, Hocaları ve Öğrencileri

Âmidî'nin döneminin geleneklerine uygun olarak önce kıraat, sonra Hadis, Fıkıh, Fıkıh Usulü'nde çeşitli alimlerden ders almıştır. Zehebi eserinde, onun doğum yeri Diyarbakır'da, ders aldığı hocalar hususunda sadece isimleri zikredilmektedir. Zehebi'ye göre, Âmidî, Ammar el-Âmidî, Muhammed Saffar ve İbn Abide'den kıraat ve Kur'an dersi aldı.³⁴ Âmidî'nin eğitimi tamamladığı sırada yaşadığı Bağdat'ta yetişmesinde etkili olmuş üç hocasının ismi, pek çok kaynakta zikredilmektedir. Âmidî'nin bu üç hocası, Ebu'l Feth İbnü'l-Mennî, Ebu'l-Feth b. Şatil ve İbn Fadlan'dır.³⁵ Daha önce de hayatı hakkında bilgi verirken belirttiğimiz gibi, Ebu'l-Feth İbnü'l-Mennî Bağdat'ta yaşamış, döneminin meşhur Hanbeli fakihidir. Âmidî kendisinden fıkıh, fıkıh usulü cedel ve münazara dersleri almıştır. Ebu'l-Feth b. Şatil (öl. 581 / 1185) , Bağdat'ın meşhur muhaddislerindedir. Âmidî, İbn Şatil'den hadis ilmini öğrendi. Hocasına Ebi Abid'in Kitabı Garibi'l- Hadis adlı eserini okuduğu nakledilmektedir. İbn Faldan (öl. 595 / 1199 veya 601 / 1205), daha önce de ifade ettiğimiz gibi, Âmidî üzerinde en fazla etkili olmuş, Bağdat'ta yaşamış devrinin meşhur Şafii fakihidir. O, özellikle fıkıh usulü, cedel, hilaf ilimlerinde yetkindi. Fıkıh usulünün fıkhı ve mütekellim metodu denilen her iki yöntemini de çok iyi biliyordu. Birçok öğrenci yetiştirdi. Öğrencileri üzerinde de ciddi etkileri oldu. Âmidî'nin Hanbeli mezhebinden Şafii mezhebine geçişinde ve akli ilimlere yönelmesinde onun etkisi oldu.³⁶

Âmidî Bağdat'ta eğitimini tamamladıktan sonra, Mısır ve Şam'da müderris olarak görev yaptığı sürece birçok öğrenci yetiştirdi. Öğrencilerden bazıları dini ilimlerde söz sahibi oldu ve eserleri ile tanındı. Bunlardan İzz bin Abdüsselam Âmidî'nin en önemli öğrencilerin-

---

³³ İbn Hallikan, III, 294; İbn Cezvi, II, 691.

³⁴ Zehebi, XXII, 364

³⁵ İbn Kesir, XIII, 24; Zehebi, XXI, 357-358, Subki, VIII, 322-323

³⁶ İhsan bint Abdulgaffar, I, 85; Yüksel, 14

dendir. Tam adı İzzeddin Ebû Muhammed İzzüddîn Abdülazîz b. Abdüsselâm b. Ebi'l-Kâsım es-Sülemî ed-Dımaşkı(ö. 660/1262) olup Şâfîî fakihidir. İslâm dünyasının her yanından fetva sormak ve ilim öğrenmek için gelen insanların yoğun ilgisine muhatap olan, ilmî olgunluk döneminden sonra hayatını öğrenci yetiştirmeye ve eser telif etmeye adanmış İzz b. Abdüsselâm'ın kaynaklarda elli civarında öğrencisinin adı zikredilir. İtikadda Eş'ari mezhebini benimseyen İzz b. Abdüsselâm'ın bazı kelâm tartışmalarına taraf olduğu anlaşılmaktadır. İzz b. Abdüsselâm'ın kelami görüşlerinin şekillenmesinde Âmidî'nin önemli tesirleri olmuştur. Âmidî'den kelimeler, cedel ve hilâf ilmi dersleri alan İzz b. Abdüsselâm, hocasını şöyle tanıtır: "Ben tartışma metodunu ve bilimsel araştırma tekniklerini ondan öğrendim ve ondan daha güzel ders veren kimseyi tanımadım. İnsanın inançlarını şek ve şüpheye, mezhepleri zaafa düşürecek bir zındık gelse onun karşısına Âmidî'den başka çıkacak kimse bulunmazdı. Çünkü bu konuda ehliyet ve kabiliyetin hepsi onda toplanmıştı."³⁷

Yine öğrencilerinden İbn Ebu Useybia, Uyûnu'l-Enbâ'sında Âmidî'nin hayatı hakkında detaylı olarak bahseden tabakat yazarıdır. Eserinde, Âmidî'den Rumûzu'l-Kunûz adlı eserini okuduğunu belirtir. Adı, Ebü'l-Abbâs Muvaffakuddîn Ahmed b. el-Kâsım b. Halîfe b. Yûnus es-Sa'dî el-Hazrecî (ö. 668/1269) olup aynı zamanda ünlü göz hekimidir. Hayatı hakkındaki bilgilerin hemen tamamı Uyûnu'l-Enbâ fî Tabakâti'l-Etîbbâ adlı eserinden öğrenilmektedir. Dinî ilimlerden tefsir, hadis ve fıkıhın yanı sıra kelâm ve felsefeyle de ilgilenmiş, bu alanda geçtiği üzere Âmidî'den kendi telifi Rumûzü'l-Kunûz'u ve Refluddin el-Cîlî'den çeşitli metinler okumuştur. İbn Ebû Usaybia'nın günümüze ulaşan yegâne çalışması 'Uyûnu'l-Enbâ' fî Tabakâti'l-Etîbbâ'dır.³⁸

Asıl adı, Ebu Amr Cemâlüddîn Osman b. Ömer b. Ebî Bekr b. Yûnus (ö. 646/1249) olan İbn Hacib, Arap gramerine dair el-Kâfiye ve eş-Şâfiye adlı eserleriyle tanınan dil âlimi ve Mâliki fakihidir. İbnü'l-Hâcib, Doğu İslâm dünyasında gramere dair eserleriyle tanınırken Batı İslâm dünyasında fıkıh ve fıkıh usulüne dair eserleriyle şöhret bulmuştur. Âmidî ile hoca-

---

³⁷ İzz b. Abdüsselâm'ın hayatı hakkında geniş bilgi için bkz. M. Sait Kavşut, *İzz b. Abdüsselâm ve Ahlak Anlayışı*, Basımamış Y.L.T., Ankara2006; Yunus Apaydın, "İbn Abdüsselâm", Mad , DİA, C. 19, 283-286.

³⁸ Geniş bilgi için bkz. Mahmut Kaya, "İbn Ebu Useybia", Mad. DİA, C. 19, 443-445

talebe ilişkisi bilinmemekle birlikte fıkıh usulünde onun yolunu takip eden İbnü'l-Hâcib, Gazzâlî ve Âmidî'nin, mantık kurallarına, usul ilminde aktif bir rol vermesini daha da ileri götürerek mantığı usul ilminin bir parçası haline getirmiş, dil bilimini de daima devrede tutmuştur. Bu alanda telif ettiği eserlerinin girişinde mantık ve dil kurallarının yer aldığı iki ayrı bölüm bulunmaktadır. İbnü'l-Hâcib'in usul ilminde mantığa merkezî bir konum vermesi ve dil kurallarını da mantığa irca ederek açıklaması, sonraki dönem usulcülerince hem geleneksel çizgiden sapma olarak görüldüğü, hem de dil alanının imkânlarını belirli mantık kuralları arasına sıkıştırdığı için eleştiri konusu olmuştur.³⁹

Ayrıca, Âmidî'nin öğrencisi olarak Kadı İbnü'z-Zelan, İbn Ebi Ömer, İmad b. Selmasi, İbn Cemaa, Ebu Şamme isimleri de kaynaklarda zikredilmektedir.⁴⁰

Âmidî'nin yaşadığı 12. ve 13. yüzyıllar, İslam dünyasında siyasi birlik olmamakla birlikte, fikri ve ilmi açıdan birçok alimin yetiştiği ve kelami ve felsefi alanda yeni sentezlerin oluştuğu bir dönemdir. Bu dönemde, Fahreddin Razi, Şihabeddin Sühreverdi, Muhyiddin Arabi ve İbn Teymiyye gibi İslam düşüncesinin felsefe, kelam ve tasavvuf sahalarında kendilerinden sonra ekol oluşturmuş büyük İslam düşünürleri yetişmiştir.

5. İlmî Kişiliği ve İslam Düşüncesindeki Yeri

Âmidî'nin yaşadığı asır, Felsefe, Kelam ve Tarih alanlarında ileri düzeyde ilmi ve akademik çalışmalara bağlı olarak ciddi ilmi eserlerin verildiği dönem olmuştur. Buna mukabil, bu canlılık bütün ilim alanlarında olmadığı gibi, Fıkıh ve Hadis alanında bir donukluk ve taklit hakimdi. Bu sebeple, toplumun sorunlarına günün şartlarına uygun cevaplar vermekten ziyade eski söylenenleri tekrar yoluna gidilmiş ve bu alanlarda tam bir taassub yaşanmıştır. Özellikle bu donukluk ve eskiyi olduğu gibi taklit, kendisini daha çok fıkhi alanlarda gösteriyordu. Bu dönemde müçtehid konumunda olanlar toplumun yeni ihtiyaçlarına göre çözümler üretme yerine mevcut fetvalardan birisini tercih etme suretiyle sorunlara çözüm bulmaya çalışıyorlardı. Bu da doğal olarak toplumun gelişmesi önünde ciddi bir engel teşkil ediyordu. Fıkıhta durum böyleyken Gazali ile başlayan felsefeye karşı olumsuz tavır, özellikle bu ilimle uğra-

---

³⁹ Geniş bilgi için bkz. Hulusi Kılıç, *İbnü'l-Hacib* Mad. DİA, C. 21, 55-56

⁴⁰ Hasan Şafi, 48-50; İhsa bint Abdulgaffar, I, 87-92

şanları çok güç durumda bırakıyordu. Felsefenin, adeta İslam dışı bir ilim olarak telakki edilmesi, toplum nezdinde bu ilimle uğraşanlara sapık ve saptırıcı gözüyle bakılmasına sebep olmuştu. Bu da, felsefe ile uğraşanları zor durumda bırakmıştı. Hatta bu ilimle uğraşanlardan bazıları öldürülmüşlerdir. Âmidî de bu tür eziyetlere maruz kalmış, yukarıda zikredildiği gibi idam edilmesine dahi fetva verilmiştir. Bu durum, bize, o dönemin toplumunun ve önderleri olan alimler ve siyasetçilerin felsefeye karşı takındıkları olumsuz tavrı açık bir şekilde göstermektedir. İşte böyle bir dönemde yaşayan Âmidî, zora talip olmuş ve bütün baskı ve dışlamalara rağmen yeni bir kapı aralamaya, toplumu için bir çıkış yolu bulmaya çalışmıştır. O, felsefe, hilaf ilmi, mantık, cedel, hikmet, fıkıh usulu ve kelam ile uğraşmış ve bütün bu ilimlerde zamanının en önde geleni olmuştur. Âmidî, şöhreti ülkeleri aşan büyük bir alimdi. Zamanının en zekisi, Felsefe, Kelam ve diğer hikmet ilimlerinin yanı sıra fıkıh usulu ve şer'i meseleleri çözmeye asrının en önde olan kişisi olduğu konusunda kendisinden bahseden bütün eserler ittifak halindedirler. Âmidî, yaşadığı dönemde o derece önemli bir etkiye sahipti ki, bazı Eyyûbî yöneticileri, düşüncelerinden, özellikle felsefe ile ilgisinden dolayı kendisini sevmedikleri halde, değişik medreselerde müderris olarak görevlendirmekten ve ilminden istifade etmekten vazgeçememişlerdir.

Kaynaklar, Âmidî'nin müdekkik bir alim, kuvvetli bir hatip ve iyi bir müderris olduğunu ifade etmektedirler. O, müteahhirin dönemi felsefi kelam ekolünün en önemli temsilcilerinden biridir. Özellikle yaşadığı dönemin ilmi birikimine ciddi katkılarda bulunmuş, işlediği konularda akla gereken önemi vermiş ve meseleleri felsefi yöntemle açıklamaya çalışmıştır. Bu açılardan Âmidî, yaşadığı asra damgasını vurmuş, İslam düşüncesine önemli katkılarda bulunmuş, içinde yaşadığı toplumun problemlerinin aşılmasında çözümler üretmiş bir kişidir. Özellikle de İsmaili ve Batini akımlara karşı Ehl-i sünnet düşüncesini savunmada önemli hizmetlerde bulunmuştur. O, kendisinden önceki kelam alimlerinin fikirlerini dikkatli bir şekilde tenkide tabi tutmuş, Gazali (505/1111) ile başlayan felsefe kelam yaklaşımını daha da ileriye götürmüştür. Âmidî, Fahreddin Razi (606/1210) ile zirveye ulaşan, fakat bazı yanlışlıkları da bünyesinde barındıran felsefi kelam düşüncesindeki aşırılıkları bertaraf etmeye çalışmıştır. Hakkında akidesinin bozuk olduğuna dair Çıkan dedikoduların yersiz olup, doğru olmadığını İbn Kesir şu ifadeleri ile teyid etmektedir: "Âmidî, gerçekte, alim, fazıl, inancı sağlam, amelinde

salih, samimi, muhakkik ve müdekkik bir kimse idi. Âmidî yetiştirdiği talebeler ve bıraktığı eserlerle bunu ispat etmektedir.” Âmidî'nin ders verme konusundaki üslubu çok açık ve seçik idi. Onun hakkında ünlü Şafii fakih ve öğrencisi İzz b. Abdüsselam (ölm. 660 / 1261) şöyle demektedir: “Ben ondan daha iyi ders okutanı işitmedim. Sakin, edası tatlı, fesahat sahibi bir hatipti. Eğer “el-Vasit” (Gazali'nin eseri) 'in bir lafzını değiştirse, zikrettiği lafız “el-Vasit” sahibinin yazdığından daha yerinde olurdu. Biz bahis ve münazara usulünü Âmidî'den öğrendik”. Aynı yazar, Âmidî hakkında şunları da söylemiştir: “Akaidi şekk ve şüpheye, mezhepleri zaafa düşürecek bir zındık gelse, onun karşısına çıkacak Âmidî'den başka kimse bulunmazdı. Çünkü bu konuda ehliyet ve kabiliyetin hepsi onda toplanmıştır.”⁴¹

Âmidî bir çok ilim sahasında eğitim görmüştür. Ancak o, daha çok, felsefe ve kelim gi-bi ilimlerde eser vermiştir. Şimdi sırasıyla bütün ilimlerdeki durumunu özetleyelim.

Fıkıh Usulü, Hilaf ve Cedel İlimleri: Doğum yeri Diyarbakır ve Bağdat'ta önce Hanbeli fıkıhını öğrendi. Hatta Ebi Hattab'a ait Hidaye adlı Hanbeli fıkıh eserini ezberledi. İbnü'l-Mennî'den de Hanbeli fıkıh dersi aldı. Daha sonra Bağdat'ın önemli Şafii alimi İbn Fadlan'dan Şafii fıkıhını öğrenerek, Şafii mezhebine geçti. Âmidî'nin fıkıh usulünde önemli bir yeri vardır. Fıkıh usulünde iki meslek bulunuyordu: Biri, kelimcilerin mesleği, diğeri fakihlerin mesleği idi. Kelamcılar meseleleri füru fıkıhtan ayırarak akli istidlal yolunu tutmuşlardı. Bu konuda dört ana kitap vardı. Bunların en önemlileri Eş'arilerden İmam Cüveyni (ölm. 478 / 1085)'nin Kitabü'l-Burhan'ı, İmam Gazali (ölm. 505 / 1111)'nin el-Mustasfa'sı, Mu'tezililerden Abulcabbar (ölm. 415 / 1024)'in el-Umed'i ile Ebu'l-Huseyn el-Basri (ölm. 462 / 1069)'nin el-el-Umed üzerine yazdığı şerhi idi. Daha sonra bu dört kitabı kelimcilerden iki büyük imam olan Fahrüddin Razi (ölm. 606 / 1209) ile Âmidî özetlemişlerdir. Razi'nin eserinin adı Kitabü'l-Mahsul, Âmidî'ninki ise el-İhkâm fi Usulu'l-Ahkâm'dır. Razi delilleri çoğaltmaya daha çok önem vermiştir. Âmidî ise mezheplerin tahkikine ve meselelerin ayrıntılarına fazla girmiştir.

---

⁴¹ Âmidî'nin ilmi kişiliği, hakkında söylenenler ve döneminin ilmi durumu için bkz. İbn Ebu Useybia, 260; İbnü'l-Kıfti, 161; İbn Hallikan, III, 293; İbn Kesir, XIII, 140-141; Hasan Şafii, 9-25 ve 55-105; İhsan bint Abdulgaffar, I, 47-61 ve 68-84; Yüksel, 20; Mezidi, 22-25 ve 33-48; Erkol, 13-18 ve 30-45; İzmirli İsmail Hakkı, “Âmidî”, Mad. İslam Türk Ansiklopedisi, C. 1, 379-384; İbrahim Coşkun, “Teşbih ve Tenzih Arasında Seyfeddin Âmidî'nin Allah'ın Sıfatlarını Yorumlamadaki Metodu”, Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C. III, Sayı 1, 27-58.

İhkâm'da meselelerin tahkiki çoktur. Ebu Amr b. El-Hacib (ölm. 646 / 1248), İhkâm'ı özetleyerek Muhtar el-Kebir diye meşhur olan kitabını telif edip, Münteha'l-Vusul ve'l-Emel fi ilmi'l-Usul ve'l-Cedel ismini koydu. Sonradan bunu da özetleyerek ilim adamları arasında muteber olan Muhtasar el-Münteha adlı eserini yazdı. Daha sonraları Hanefi fakihlerinden İbn es-Sa'ati (ölm. 694 / 1294), Âmidî'nin İhkâm'ı ile Pezdevi (ölm. 482 / 1089)'nin kitabını bir araya getirerek iki meslek üzerine telif ettiği eserine "el-Bedâ'î" adını vermiştir. Âmidî'nin hilafta kendisine has bir metodu vardı. Hilaf hakkında ta'likaları meşhur ve güzeldir. İlim erbabı onun bu metoddan fazlasıyla yararlanmıştı. Âmidî, Şerif'in metodunu hız ve cedel konusundaki görüşlerini ise şerhetti. Hilafda yegane alim olduğu istisnasız kabul edilen Es'ad el-Miheni tarikatının da eserlerini ezberledi. Âmidî, gerek Şerif'in gerek el-Miheni'nin tarikatlarını sağlamaştırdı.⁴²

Kelam ve Felsefe: Âmidî bir kelamcı olarak devrinin en parlak simalarından birisidir. Kelami eserlerinde felsefi izahlara sıkça rastlanır ve mantık kurallarını gayet güzel kullandığı görülür. O, nakli delilleri sadece semiyat konularında kullanmıştır. İlahiyat bahislerinde nakle müracaat ettiği az görülmekte olup, nübüvvet konularında bile akli izahlara fazlaca rastlanır. O, bu metoduyla felsefi kelamdan örnekler sunar. Âmidî, kendisinden önceki kelamcılardan ziyadesiyle yararlanmış, Şehristani, Razi, Gazali, Cüveyni ve Bakıllani'den yer yer iktibaslarda bulunmuştur. Yine o, İslam dışı dinler ile İslam içi fırkaların görüşlerini açıklıkla münakaşa etmektedir. Hatta bazen kendisinden önceki ehl-i sünnet kelamcılarının görüşlerinin aksine görüşler ileri sürmektedir.

Âmidî, Gazali (v.505)'den başlayarak ortaya çıkan müteahhirin kelamcılardandır. Gazali kendisinden önceki büyük kelamcılara muhalefet ederek kelama mantık ilmini soktu ve in'ikası edilleyi (delilin batıl olması ile ispat edilenin de batıl olacağı düşüncesi) reddetti. Bazı kelam mukaddimleri iptal olunarak yerine nazar ve kıyas ile tashih olunan başka deliller ikame olundu. Böylece daha önce yaşayan büyük kelamcılarının yoluna muhalif yeni bir usul ortaya çıktı. Gazali, bundan başka mantığı da kelam ilminde kullanmanın mecburiyetini ortaya

---

⁴² Yüksel, 16-18; İzmirli, I, 379-384; Coşkun, agm, 27-35; Âmidî'nin fıkıh usulu metodu ve el-İhkam adlı eseri hakkında geniş değerlendirme için bkz. Bernard G. Weiss, *The Search For God's Law: Islamic Jurisprudence in the Writings of Sayfal-Din al-Âmidî*, Salt Lake City: University of Utah Press, 1992.

koydu. Gazali ile başlayan bu süreci bir asır sonra gelen Razi tamamlamıştır. Razi, kelam ile felsefeyi bir tek ilim saydı. Akli tetkiklere çok önem verdiği gibi eski kelimcileri de tenkit etmede geri durmadı.⁴³

Hicri üçüncü asrın başlarında kelami felsefe metodu takip edilirken, Fahrüddin Razi'den itibaren felsefi kelam metodu ortaya çıktı. Âmidî ise Razi'den daha fazla kelamda felsefeye yer verdi. İşte sonraki kelimcilerin iki lideri Razi ile Âmidî'dir. Bunlardan sonra gelen kelimciler hep bu yolu takip etmişlerdir. Razi ile başlayan bu ekolün başına Âmidî geçti. İslam aleminde bu ekolü o yürüttü.⁴⁴

Âmidî, önceki kelimcilerin çeşitli konulara ait bazı görüşlerini zayıf bularak eleştirmiş, bazı konuların da gelişip olgunlaşmasında önemli katkılar sağlamıştır. Mesela Gazali, inikası-edilleyi (delilin batıl olması ile ispat edilenin de batıl olacağı düşüncesi) reddetmiş ve mantığı İslami ilimler için vazgeçilmez bir araç haline getirmiş, ancak onun tamamıyla Müslüman alimlerin gündemine girmesini Âmidî sağlamıştır. O aynı zamanda kavramların gerçek olduğu görüşünü, ilzam metodunu ve gaibin şahid ile kıyaslanmasını reddetmiştir. O alemin hüdusuna, cevher ve arazın hüdusuyla değil, mümkünin ademden sonra var olması yoluyla istidlal edilmesini benimseyerek bu konuda filozofların metodunu benimsemiştir. Ruyetullah, Alah'ın cihetten tenzihî, efa-i ilahiye ve Allah'ın zatıyla sıfatları arasındaki ilişkileri yeni bir tarzda ele alan Âmidî, kelam ilminde önemli yenilikler gerçekleştirmeyi başarmış, orijinal görüşler ortaya koyabilen bir alim olduğunu kanıtlamıştır. Öyle ki, İbn Teymiyye (ö.728 / 1328), kelimcilerin dayandıkları delilleri tenkit ederken, Âmidî'nin kelam ilmine getirdiği farklı görüşleri ve yenilikleri, kelam ilminin eleştirisinde delil olarak kullanabilmiştir. Temel kelam kitapları olan Gâyetü'l-Meram ve Ebkârü'l-Efkâr'da Allah'ın sıfatları konusunda "tenzih"e ağırlık vererek filozoflara yaklaşmış ve bazı Eşâri fikirleri tenkit etmiştir.⁴⁵

---

⁴³ Razi'de felsefe kelam ilişkisi ile Razi ekolü hakkında bkz. Muhammed Salih Zerkan, *Fahrüddin er-Razi ve Arahu'l-Kelamiyye ve'l-Felsefiyye*, Kahire 1963; Şaban Haklı, *Müteahhirin Dönemi Felsefe-Kelam İlişkisi: Fahrüddin er-Razi Örneği*, Basılmamış Dr. Tezi, İstanbul 2002; Bekir Karlığa, "İbn Sina Çizgisinde Osmanlı Düşüncesinin Gelişimi", İslam Felsefesinin Sorunları içinde, Ankara 2003, 9-19.

⁴⁴ Şerafeddin Gölcük, *Kelam Tarihi*, Konya 1992, 168-170

⁴⁵ Bkz. Coşkun, a.g.m. ; Gölcük, 168-170

Önce de zikrettiğimiz gibi, felsefeye karşı oluşmuş bu olumsuz atmosfere rağmen Âmidî felsefeden uzak durmadı. O, özellikle İslam felsefesinde İbn Sina'nın eserlerini okudu. Felsefi eserlerindeki atıflardan sadece İslam filozofları değil eski Yunan filozofları hakkında bilgi sahibi olduğunu görmekteyiz. Başta Ebkârü'l-Efkâr ve Gâyetü'l Meram olmak üzere kelami eserlerinde felsefi konulara ve filozoflara atıflar bulunmaktadır. Özellikle İbn Sina geleceğine uygun olarak yazdığı, aşağıda zikredeceğimiz felsefi eserleri, onun felsefi konulardaki yetkinliğine işaret etmektedir.

6. Eserleri

Âmidî'nin eserlerinin sayısı kaynaklarda yirmi ile otuz arası değişmektedir. O, fıkıh, fıkıh usulü, hilaf ve cedel ilmi, kelim, mantık ve felsefe alanında, hacimli eserler telif etmiştir. Eserlerinin çoğu günümüze ulaşmamış veya henüz bulunamamıştır. Özellikle de felsefe ile ilgili eserleri ise yazma halindedir. Kelam ve fıkıh usulü alanındaki kitapları, kendisinden sonraki kelamcı ve fıkıh usulcülerin temel kaynakları olmuştur. Fıkıh usulü alanında, İbn Hacib (öl. 646 / 1248), İsmail Şirazi (öl. 756), Adududdin İci (öl. 759 / 1355), İbnü's-Saafi Muzafferiddin el-Bağdadi (öl. 694 / 1294) gibi alimler onun el-İhkâm'ını şerh etmişler veya özetlemişlerdir. Kelam alanında ise, özellikle Ebkârü'l-Efkâr adlı eserinden, Adududdin İci (öl. 756/1305), Curcânî (öl. 816 / 1413), Taftazani (792 / 1390) çok faydalanmışlardır. Bu kelamcıların eserlerinde, Âmidî'nin ismine sık sık atıf yapılmaktadır.⁴⁶

Âmidî'nin eserlerini, son dönemde yapılan iki çalışma ile ulaşabildiğimiz diğer kaynakları ve katalogları da gözden geçirerek güncelleyip ilim dallarına göre düzenledik.⁴⁷ Kelam ve çoğu yazma halindeki mantık ve felsefe eserlerinin muhtevaları hakkında bilgi verdik. Âmidî ile ilgili yapılan araştırmalarda, günümüze ulaşmadığı veya bulunmadığı belirtilen bazı yazma eserleri tarafımızdan bulunmuş ve tetkik edilmiştir.

---

⁴⁶ Yüksel, 18-19; İsmail Hakkı İzmirli, "Âmidî", Mad., İslam Türk Ansiklopedisi, I, 379-384

⁴⁷ Hayatı ve eserleri hakkında yapılan en detaylı iki araştırma olarak bkz. Hasan Şafii, *Âmidî ve Arauhu'l-Kelamiyye*, Kahire 1998; İhsan bint Abdulgaffar, *Seyfeddin Âmidî ve Arahu'l-İtikadiyye fi'l-Allahi ve Sifatihî*, yer yok, 2004

6.a. Fıkıh Usulü Eserleri

a. el-İhkâm fi Usulu'l-Ahkâm: Fıkıh usulüne dair en önemli ve en geniş eserdir. Eserin, İstanbul başta olmak üzere, dünyanın birçok kütüphanesinde el yazması vardır. Kitabın ismini mukaddimede yazar bu şekilde zikretmektedir. Âmidî eserini, Şam Eyyûbî sultanı Melik Muazzam'a ithafen yazmıştır. Mısır'da birkaç kez basılmıştır. En son tahkikli basımı, Abdurrezzak Afifi'nin tahkiki ile 2003 yılında Riyad'da dört cilt olarak yapılmıştır. Müttekallim metoduna göre yazılmış olan eser Şafii fıkıh usulünün en güzel eserlerinden birisidir.⁴⁸

El-İhkâm, "Kaide" olarak isimlendirilen dört ana bölüme ayrılmıştır. Buna göre muhtevası şöyledir:

1. Fıkıh usulünün tarifi, konusu ve gayesi olan birinci bölümde, kelami ilkeler ve dil felsefesi ile ilgili yapılan açıklamalar ve tartışmalar vardır. Dilin kaynağı, lafız ve mana ilişkileri hususunda çok zengin malzeme sunulmaktadır. Ayrıca, husun kubuh olmanın şartları, farz, vacib vb. Şeri hükümler de bu bölümde incelenmektedir.

2. Kitap, sünnet, icma ve kıyastan oluşan fıkıhın dört temel kaynağı çok detaylı olarak açıklanmaktadır. Haberin bilgi kaynağı olmasının şartları ve kıyasa yapılan itirazlar ve cevapları ile ilgili geniş ve derinlemesine açıklama mevcuttur.

3. Müçtehid ve müftü olmanın şartları, müçtehidin kısımları ve taklidin özellikleri konularını içermektedir.

4. Tercihat adlı bu bölüm, hilaf ilmiyle de ilgilidir. Deliller ve nakil ile akıl arasında çelişki bulunması halinde nasıl bir yol takip edileceği hususundaki bilgileri muhtevidir.

b. Münteha's-Sûl fi İlmî'l-Usûl: Eserin Âmidî'ye aidiyeti kaynakların hepsinde belirtilmektedir. Âmidî'nin bu eseri bütünüyle el-İhkâm'ın özetidir. Zaten eserin başında muellif talebelerinin isteği üzerine el-İhkâm'ın bir özeti olarak bu eserini telif ettiğini belirtmektedir. Bölüm başlıklı, hatta başlıkları el-İhkâm ile aynıdır. Mısır'da tarihsiz ve tek cilt halinde Ahmed Ferit Mezidi tahkikiyle 2003 yılında Beyrut'ta basılmıştır.

---

⁴⁸ Eserin fıkıh usulü açısından önemi için bkz. Abdulvahhab Hallaf, *İslam Hukuk Felsefesi*, çev. Hüseyin Atay, Ankara 1976, 101-103; Bernard G. Weiss, a.g.e.

c. *Tarîkatü'l-Musağğara*: Bu eser İbn Ebu Useybia'da "Talikatü's-Sağira" olarak geçmektedir. Âmidî'nin eserlerinin isimlerini veren kaynaklar, hilaf ilmine ait bir eser olarak zikretmektedirler. Yapılan çağdaş çalışmalarda da eserin günümüze ulaşmadığı belirtilmektedir. Ancak, bu kitaba Süleymaniye kütüphanesi Carullah bölümünde 546 demibaş no kayıtlı olarak ulaşabildik. Eser fıkha ait olup 133 varaktır. Zekat, alışveriş, rehn gibi ticaret ile ilgili; talak, nikah gibi aile ile ilgili; suçlar ve cezaları, şahitlik gibi ceza fıkhi ile ilgili çeşitli meseleleri ele almaktadır. Dolayısıyla Âmidî'nin bu eseri günümüze ulaşan fıkıh ile alakalı belki de tek kitabı olmaktadır.

d. *Lübâbü'l-Elbâb*: Bu eseri Âmidî'nin usule dair eserlerindedir. İbn-i Ebi Usaybia Tabakat'ında bu kitaba işaret etmektedir.

e. *et-Tercihât*: Âmidî'nin çeşitli usul meselelerinde tercihlerini ortaya koyduğu bir başka usul kitabı da "et-Tercihât"tır. Bu kitaba da İbn-i Ebi Usaybia (2/281) işaret etmiştir.

Kaynaklarda bahsedilen bu son iki kitabı günümüze kadar ulaşmamıştır. Ayrıca Âmidî'nin fıkıh usulüne dair kaynaklarda zikredilen, ancak günümüze kadar ulaşmayan veya henüz bulunamayan diğer eserlerinin isimleri şöyledir: *Münteha's-Salik fi Ratbi'l-Mesalik*, *el-Meahiz ale'l-Mahsu*⁴⁹

6.b. Hilaf ve Cedel Eserleri

Âmidî bu ilimlerde de asrının önde gelen ilim adamlarından kabul edilmektedir.

a. *Şerhu Kitabı'l-Cedel*: Hilaf ve cedel ilminde meşhur olan Şerif Meragî'nin eserinin şerhidir. Yüksel, bu eserin Paris Milli Kütüphanesinde 5318 no ile kayıtlı 39 varaktan oluşan bir yazma nüshasından bahsetmektedir.⁵⁰

b. *Gâyetü'l-Emel fi İlmi'l-Cedel*

c. *el-Me'hazi'l-Celiyye fi Müahazati'l-Cedeliyye*

d. *Delil'ü Müttehidi'l-İ'tilaf ve Carrun fi Cemi Mesaili'l-Hilaf*

d. *et-Tercihat fi'l-Hilaf*

---

⁴⁹ Bkz. Hasan Şafii, 67-71; İhsan bint Abdulgaffar, I, 122-125

⁵⁰ Yüksel,20

İsmi zikrettiğimiz bu eserler, kaynaklarda geçmekte olup, günümüze ulaşmamış veya henüz bulunamamıştır. Eser isimlerinden hilaf ve cedel ilmiyle alakalı olduğu anlaşılmaktadır.⁵¹

6.c. Kalam Eserleri

a. *Ebkârü'l-Efkâr fi Usulu'd-Din*: Âmidî'nin, Mısır'da bulunduğu sırada yazdığı, en kapsamlı kelami eseridir. Ona aidiyeti hususunda bütün kaynaklar müttefiktir. Bu eseri Gazali ile başlayan, Razi ile şekillenen müteahhirun kelamı olan felsefi kelamın en güzel örneklerinden dir.

Âmidî'den sonraki önemli kelimacılar, Adududdin el-İci; Seyyid Şerif Cürcani, Taftazani bu eserden büyük ölçüde faydalanmışlardır. Başta ülkemizdeki kütüphaneler olmak üzere birçok kütüphanede yazma nüshası mevcuttur. Ayrıca eser; Ahmed Muhammed el Mehdi'nin tahkikiyle 2002'de Kahire'de beş cilt ve Ahmet Ferid Mezidi'nin tahkikiyle de 2003'de Beyrut'ta üç cilt olarak basılmıştır. El-Ebkâr, Usulu'd-Din'in bütün meselelerini içine alacak şekilde sekiz başlıkta düzenlenmiştir.

1. Bilginin tanımı ve türleri.
2. Akıl yürütmenin özelliği ve gerekliliği. Doğru ve yanlış akıl yürütme.
3. Akıl yürütmede vasfı olan tanım, şartları, delil ve çeşitleri.
4. Madum, mevcut ve mevcudun kısımları. Mevcudun kısmı olarak vacibu'l-Vücud'un ispatı, birliği, sıfatları, fiilleri. Mevcudun diğer kısmı, mümkün varlığın özellikleri, cevher, araz, alemin meydana gelişi, illet ve malul ile ilgili hükümler.
5. Nübüvvet'in anlamı, aklen imkanı, Hz. Muhammed'in peygamberliğinin ispatı ve peygamberlerin ismet sıfatı.
6. Ahiret ve semiiyyat ile ilgili bahisler. Ahretin aklen ispatı, ahiret ile ilgili haller.
7. İsimler ve hükümleri. İman ve küfrün mahiyeti, artıp artmayacağı ve ikinci büyük mezhep Şiilikle ilgili konular.

---

⁵¹ Bkz. Hasan Şafii, 81-83; İhsan bint Abdulgaffar, I, 112-114

8. İmamettin şart olup olmadığı, imamda bulunması gereken özellikler, dört halifenin hilafetlerinin ispatı, iyiliği emretmek, kötülükten alıkoymak ve gerekliliği.

Kitabın muhtevsından da anlaşılacağı üzere, ilk dört bölüm felsefeyle ilgilidir.

b. *Gâyetü'l-Meram fi İlmî'l Kelâm*: Bu eser Allah'ın varlığı ile ilgili konulardan itibaren Ebkârü'l-Efkâr'ın özeti gibidir. Hatta metinler bir çok yerde birbirinin benzeridir. Yalnız bu eserde Ebkâr'ın ayrıntıları kaldırılmıştır. Hasan Mahmud Abdulatif tarafından Gâyetü'l-Meram'm tahkiki yapılarak 1971 senesinde Kahirede basılmıştır.

c. *Hülâsatu'l-İbriz Tezkiratu'l-Meliki'l-Aziz*: Melik Aziz'e ithafen yazdığı bu eser, özet bir kelam kitabı olup, elimizde bulunmamaktadır. Âmidî bu eserini Melik Aziz bin Salahaddin için telif etmiştir. Bağdadi, Hediyyetü'l Arifin (1/707) adlı eserinde bu risaleden bahsetmektedir. Bu risale günümüze ulaşmamıştır.

d. *Menâihu'l- Garâih*: Bu kitapta Âmidî'ni telif ettiği eserler arasında yer almaktadır. İbn-i Ebi Usaybia, Uyûnu'l Enba (2/75) adlı eserinde, Sübki, Tabakât (5/130) adlı eserinde Bağdadi, Hediyyet-ül Arifin (1/707) adlı eserinde bu kitaptan bahsetmektedirler. Bu kitap bir cilt olup Ebkâr adlı hacimli eserin muhtasandır. Eser günümüze kadar ulaşmamıştır.

e. *El-Me'ahiz ale'r-Râzi*: Araştırmacıların kaydettiğine göre, Âmidî, bu kitapta Fahreddin er-Râzî'nin, el-Metalibü'l-Aliye adlı eserini ihtisar ederek tenkide tabi tutmuştur. Ancak eser günümüze kadar ulaşmamıştır.⁵²

6.d. Felsefe ve Mantık Eserleri

Daha önce de zikredildiği gibi, Âmidî ilk felsefe dersini Bağdatta İbn-i Fadlan'dan ve bazı Hıristiyan din adamlarından almıştı. Şam'a gittikten sonra da bu alandaki çalışmalarına devam etmiştir. Onun felsef i birikiminde ve görüşlerinin oluşmasında İbn Sina'nın önemli bir yeri vardır. Eserlerinde de, İbn Sina'nın metodunu takip etmiştir. Felsefe eserlerinin tamamı da yazma halindedir. Bu sebeple, felsefi alandaki birikimini göstermek ve İbn Sina'nın eserleri ile kıyaslayabilmek için, kitaplarının muhtevalarını vereceğiz.

---

⁵² Bkz. Hasan Şafii, 85-103; İhsan bint Abdulgaffar, I, 115-121

⁵² Safadi, el-Vâfi bi'l-Vefâyât, Cilt 21,346; İbnü'l-Kifti,161

a.en-Nûru'l-Bâhir fi Hikemi'z-Zevâhir: Âmidî'nin en çaplı felsefi eseri olup beş cilttir. Muhtevâsından da anlaşılacağı üzere, İbn Sina'nın Şifa'sının benzeridir. Kitabın ismi Safadî'nin eserinde en-Nûru'l-Bâhir fi Hikemi'z-Zevâhir, İbnü'l-Kiftî'nin eserinde Kitabu'l-Bâhir fi ilmi'l-Evail olarak geçmektedir.⁵³ en-Nûru'l-Bâhir'in yazma olarak dört cildi Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi kütüphanesi İsmail Saip Koleksiyonu'nda bulunmaktadır. Demirbaş numaraları ise şöyledir: I.Cilt 631, II.cilt 2866, III.cilt4624, V.cilt 4830 dur. IV. Cilt bulunmamaktadır. Eserin bu yazma nüshası, Fuat Sezgin tarafından tıpkı basım olarak 2001'de Almanyâ'da basılmıştır. Eser şu kısımlardan oluşmaktadır.

MANTIK: 1. ve 2. ciltler olup IX makeden oluşmaktadır. Her bir makale de kendi içinde fenlerden ve fasıllardan müteşekkildir. Makale başlıkları şöyledir: a) Giriş (Medhal) ve İsağoci, b) Açıklayıcı söz (Kavlü Şârih), c)Tasdiğe delalet eden lafızlar, d)Delillerin açıklanması, e)Burhan, f)Topika(Cedel), g)Sofistikkiye(Mugalata), h)Retorik(Hitabet), ı)Poetika(Şiir)

FİZİK (TABÎYYÂT): 3. ve 4. ciltler olup İbn Sina'nın Şifa'sının Tabiat İlimleri bölümünün bütün konularını içermektedir. Bir mukaddime ve iki makaleden oluşmaktadır. Mukaddimedede Aristo'nun Tabiat ilmini nasıl açıkladığı ele alınmaktadır. Birinci makalenin başlığı İlkel(Mebadi) olup, tabiat ilimlerinin elde edilme yolları ve konuları açıklanmaktadır. İkinci makalenin başlığı ise Eklenenler(Levahık) olup 16 "fen"den müteşekkildir. İlk 11 fen 3.ciltte sonraki 5 fen ise 4. Cilttedir. Ancak 4.Cilt elimizde bulunmamaktadır. Dolayısıyla bu fenlerin sadece başlıkları hakkında bilgi sahibiyiz. Bütün fenler de fasıllara ayrılmaktadır. Fenlerin başlıkları şöyledir: a)Hareket ve sükun, b)Mekan, c)Zaman, varlığı, anlamı ve konudaki yanlış görüşler, d)Tabiatın kemiyet halleri, e)Tabiatıta sonlu ve bitmiş arız olanlar ile cisimleri sebebiyle arız olanlar, f)Cisimlerin ve hareketlerinin yönleri, g)Sema ve alem, h)Kevn ve fesad, ı) Etki ve edilmeler, i) Karışım ve tabileri, j)Kainatın illetlerinden madenler. Bulunmayan ciltteki fenlerin başlıkları ise şöyledir: a)Ulvi eserlerin sebepleri, b)Nefis ve ilgili hususlar, c)İnsani nefis ve kuvvetleri, d) Bitkiler (Botanik), e) Hayvanlar (Zooloji)

METAFİZİK (İLAHİYAT): 5.Cilttir. Metafiziğin bütün konularını içeren 8 makale halindedir. Aynı şekilde makaleler de fasıllara bölünmüştür. Makale başlıkları şu şekildedir: a)

Metafiziğin konusu, amacı, faydası ve isimleri, b)On katagori (Mâkûlât-ı aşara), c) Bir ve çok d)Varlık, illet ve mululler, e)Vacibu'l Vücut'un ispatı, sıfatları, alemin sudurunun keyfiyeti, f)İllet ve malullerin mertebeleri, keyfiyeti, feleklerin hareketleri, şer problemi, g)Mead, h) Nübüvvet, mucizeler, dört halife ve imamet

b.*Rumûzu'l-Künûz*: Âmidî'nin bu eseri önceki eserinin muhtasarı niteliğindedir. Âmidî hakkında yapılan çalışmalarda bu eserinin bulunamadığı ifade edilmektedir. Araştırmalarımız neticesinde, kitabın bir nüshasının, Nuruosmaniye kütüphanesi 2688 demirbaş numarasıyla kayıtlı olduğunu tespit edip elde ettik. Yazma nüsha 120 varaktır. Ferağ kaydına göre Cemaziye'l-ahir 612/1216 tarihinde Ahmet b.Salih b. Abdullah tarafından Hama'da istisnah edilmiştir. Bu tarih Âmidî'nin hayatta olduğu ve Hama'da bulunduğu tarihtir. Dolayısıyla bu nüshanın Âmidî tarafından görülmüş olma ihtimali çok yüksektir. Daha öncede geçtiği üzere, Âmidî, İbn Ebu Useybia'ya bu eserini okutmuştur. İbn Ebu Useybia dışında İbn Hallikan, Safadi, Bağdadi ve Katip Çelebi esere işaret etmektedir. Yalnız Katip Çelebi eser hakkında; Ebkârul-Efkâr'ın özeti olduğu şeklinde yanlış bir bilgi zikretmektedir.⁵⁴ Halbuki Ebkâr kelim kitabıdır. Rumûzu'l-Künûz ise felsefe kitabı olup Nûru'l-Bâhir fi' Hikemi'z-Zevâhir'in özeti niteliğindedir. Hatta konu başlıkları bile aynıdır. Şimdi, mukayese açısında konu başlıklarını varak numaralarıyla birlikte vereceğiz:

MANTIK: İki mukaddime ve sekiz makaleden ibaret olup yazma nüshanın 1.varak ile 61.varaklar arasındır. 1.Mukaddime: İlimler ve mantığın ilimler içindeki yeri. 2.Mukaddime: Mantığa olan ihtiyaç, gayesi konusu ve meseleleri.

Makaleler: a)İsagoci, b)Açıklayıcı söz (Kavlü şarih), c)Önermeler, d) Deliller, e)Burhan, f)Topika veya cedel ilmi, g) Muğalata, h) Retorik (Hitabet), ı) Poetika (Şiir)'dir.

FİZİK (TABİİYYAT): İki makale olup eserin 61.varak ile 95.varak arasındır. Makaleler: a)İlkeler(mebadi), b)Eklenenler (Levahık)dir. İkinci makale olan, Ekleneler (Levahık)in bölümleri(fen) ise şunlardır: a)Hareket ve sukun b)Zaman, c) Zaman ve mekanın varlığı ve araştırılması c)Tabi cisimlerin kemiyet halleri d)Sonlu veya sonsuz olsun tabiata arız olan hususlar e)Cisimlerin ve hareketlerin yönleri f)Sema ve alem (Semavi cirmleri ve unsuri cisimler)

---

⁵⁴ Bkz.Katip Çelebi, I, 913

g)Oluş ve bozuluş h)Etki ve edilgiler ı)Karışımlar i)Kainatın illetlerinden madenler, dağlar ve nehirlerin oluşumu, iklimlerin farklılığı j)Ulvi varlıklar k) Nefisler

METAFİZİK (İLAHİYAT):Bir mukaddime ve yedi makaledir.95.varak ile 120.varak arasındır. Mukaddime: İlahiyatın konusu, amacı, faydası, isimleri ve önemi.

Makaleler: a)Kategoriler b)Birlik, çokluk ve ekleri c)İllet ve malul yönünden varlık ve varlığın kısımları d)Vâcibu'l-Vucud'un ispatı sıfatları ve ilgili hususlar e)İllet, malullar ve mertebeleri f)Mead g)Nübüvvet

c. *el-Mübîn fi Şerh-i Elfâzi'l-Hukemâi ve Mütellimîn*: Adından anlaşıldığı üzere kitap çeşitli kelâmi ve felsefi terimleri açıklamaktadır. Âmidî öncelikle bu terimleri saymakta sonra da bunları açıklamaktadır. Kitabın başında ise önemli bir mukaddime yer almaktadır. El-Mübîn'de 130 kadar terim açıklanmaktadır. Eser Hasan Şafî'nin tahkikiyle 1983 Kahire'de ve Abdülemir Asem tahkikiyle 1987 Beyrut'ta yayımlanmıştır.

d. *Ferâidü'l- Fevâid*: Bağdadi, Hediyyet-ül Arifin (1/707) adlı eserinde bu kitabı zikrederek, konusunun hikmet ve bir cilt halinde olduğunu ifade etmektedir. Bu kitabı Âmidî'nin kitapları arasında Bağdadi'den başkası zikretmemektedir

e. *Dekâiku'l-Hekaik fi'l-Mantık*: Basılmamış olan bu eserin Bibliotheque de Beyrut'ta (RAAD V,134) kayıtlı bir nüshası olduğu bildirilmektedir.⁵⁵ Ayrıca İhsan bint Abdulgaffar Kahire Yazmalar Enstitüsü'nde 68 demirbaş no kayıtlı bir nüshasının bulunduğunu ifade etmektedir. Yazarın ifadelerine göre; kaynaklarda üç cilt olarak zikredilen bu eserin sözkonusu nüshası tek cilt olup 347 varaktır. Varolan bu cilt, mantık konularını kapsamaktadır.⁵⁶ Âmidî'nin bu yazma eserini araştırmalarımız neticesinde aşağıdaki internet adresinden temin ettik.⁵⁷ Bu nüsha eserin sadece ilk cildini içermekte olup 238 varaktır. Kim tarafında ve hangi tarihte istinsah edildiğine dair bir kayıt bulunmamaktadır. Ancak eserin sonunda ikinci cildin bulunduğu ifade edilmektedir.

---

⁵⁵ Carl Brockelmann, GAL,I,393; suppl.,I, 678

⁵⁶ İhsan Bint Abdulgaffar, I, 104-106

⁵⁷ http://diglib.princeton.edu/view?_xq=pageturner&_index=1&_inset=1&_start=1&_doc=/mets/islamic42b.mets.xml

g. *Keşfü't-Temvîhât*: Keşfü't-Temvîhât'ın Âmidî'ye aidiyeti hususunda kaynaklar hemfikir. ⁵⁸ Ancak kitabın ismi konusunda farklı bilgiler bulunmaktadır. Safadî, Keşfü't-Temvîhât alâ Şerhi'l İşârât ve't-Tenbihat, aynı zamanda Âmidî'nin öğrencisi olan İbn Ebi Useybia ise Kitabu Keşfü't-Temvîhât fî Şerhu'l İşârât şeklinde zikretmektedirler. İbnü'l-Kıftî ise Âmidî'nin eserleri arasında "Kitâbu'l-Meâhız ala Fahrüddin b. Hatib er-Razi fî Şerhu'l İşârât" adlı bir eseri de saymaktadır. ⁵⁹ Keşfü't-Temvîhât'ın muhtevası ve Kıftî'nin ifade ettiği eserin isminden, Keşfü't-Temvîhât ile aynı eser olduğu sonucunu çıkarabiliriz.

Âmidî, kitabını, Hama Eyyübî Sultanı Melik Mansur'a ithaf etmiştir. Melik Mansur daha öncede geçtiği üzere 1200-1221 yılları arasında Hama'da hükümdarlık yapmıştır. Âmidî'nin de 1217-1221 yılları arasında Hama'da bulunmasından dolayı, eserin bu yıllar arasında yazılma ihtimalinin kuvvetli olduğu kanaati hakimdir. Ancak elde ettiğimiz Berlin nüshasındaki ferağ kaydında, eserin 605/1208 istinsah edildiği zikredilmektedir. Bu tarih Melik Mansur hükümdarlık tarihine denk gelmektedir. Fakat 1208 Âmidî'nin Mısır'da bulunduğu tarihtir. Dolayısıyla o bu eserini Mısır'da iken yazdığı ortaya çıkmaktadır. Elimizde bulunan el yazması nüshalarından Laleli'ye göre eserinin ismi Kitâbu Keşfü't-Temvîhât fî Şerhu'l İşârât ve't-Tenbihat, Carullah'a göre Kitâbu Şerhu'l İşârât ve Berlin nüshasına göre ise Kitabu Keşfü't-Temvîhât fî Şerhi't-Tenbihat'tır. Yazma nüshaların ikisi Süleymaniye Kütüphanesinin Laleli ve Carullah Efendi bölümlerinde, diğeri Berlin Bibliothek'tedir

Laleli Nüshasının demirbaş nosu 2519 olup 340 varaktır. Her sahifede 15 satır olmak üzere bir varak 30 satırdan müteşekkildir. Güzel bir nesih hatta sahiptir. Ali b. Muhammed b. Hasan b. Hasan tarafından 719/1319 yılında istinsah edildiği ferağ kaydından anlaşılmaktadır. İstinsah tarihi Âmidî'nin vefatından 86 yıl sonradır.

Carullah Efendi Nüshasının demirbaş nosu 1313 olup 243 varaktır. Eserin bu nüshası Laleli nüshasına göre eksik ve karışıktır. İki farklı müstansih tarafından istinsah edilmiştir. İlk kısmının sonundaki ferağ kaydına göre, müstansihi İsmail Hebbetullah olup tarihi 616/1219'dur. Bu tarih Âmidî'nin kitabını telif ettiği tarihler arasında denk gelmektedir. Ancak

---

⁵⁸ Bkz. Safadî, I, 181; İbn Ebi Useybia, 650; Katip Çelebi, I, 95.

⁵⁹ İbnü'l-Kıftî, 161.

muhtemelen ilk kısmın varakları ciltlenirken karıştırılmıştır. Çünkü konularına göre varaklar düzenli değildir. Örneğin ilk varaklar Mantığın önermeler kısmından başlamaktadır. Mantığın amacı, konusu gibi önce olması gereken konular ise 40. varaktan itibaren devam etmektedir. Tam ve düzgün olan Laleli nüshasıyla karşılaştırılarak bu karışıklık düzeltebilmektedir. Carullah nüshasının bu ilk kısımda, İbn Sina, Razi ve Âmidî'nin ifadeleri, "Şeyh dedi", "Şarih dedi" ve "Ben dedim" şeklindedir. Halbuki daha sonra yazılan Laleli nüshasında ise; "Şey dedi", "Şârih dedi" ve "Şeyhimiz dedi" tarzındadır. Müstensihin Hama'lı ve yazılış tarihinin Âmidî'nin yaşadığı dönemle aynı olması sebebiyle müellifimizin nüshanın yazılışında nezaret ettiği ihtimalini uyandırmaktadır. Carullah Efendi nüshasını ilk kısmı, 195. varakta ve konu olarak da fizik kısmının yarısında bitmektedir. İstinsah eden İsmail Hebbetullah bundan sonra ikinci cildin geleceğini ifade etmektedir. Ancak 196. varaktan itibaren yazı stili tamamen değişmektedir. Ayrıca önceki kısım ile ve kendi içinde konular arasında kopukluk bulunmaktadır. Dolayısıyla bu kısmın aynı müstensihe ait olmadığı ortaya çıkmaktadır. Âmidî'nin ifadeleri bazen "ben dedim", bazen de "ben diyorum" olarak geçmektedir. Bu kısmın sonunda herhangi bir ferağ kaydı bulunmamakla birlikte, sadece 1098 Muharrem/1686 şeklinde bir not düşülmüştür. Bu kısımda da konular karışmış olup, dolayısıyla takipte zorlanılmaktadır.

Berlin Nüshasının demirbaş nosu 5048 olup 135 varaktır. Ferağ kaydına göre, 605/1208 de Ali Muhammed Salim b. Muhammed tarafından istinsah edilmiştir. Varak sayısından da anlaşılacağı üzere tam bir nüsha olmayıp eksiktir. Fizik bölümünün yarısında niha-yete ermektedir.

Âmidî'nin fikirlerin ve görüşlerinin olgunluk döneminde yazdığı bu eseri, en önemli felsefi eserlerindedir. Çünkü O, bu eserine bütün felsefi birikimini yansıtmış ve tartışmalı konularda kendi görüşünü büyük bir ustalıklı ortaya koyabilmiştir. Daha önce de geçtiği üzere felsefi eserleri, gereken ilgiyi görmemesi sebebiyle, çok az istinsah edilmiş, dolayısıyla da bazı kitapları kaybolmuş veya günümüze ulaşamamıştır. Halbuki kelam ve usul ile ilgili eserlerinin çok sayıda nüshaları bulunmaktadır. Keşfü't-Temvîhât, Fahreddin Razi'nin, Şerhu'l İşârât ve't-Tenbîhâtı'nda İbn Sina'nın görüşlerine yapılan eleştirilerine cevap vermek amacıyla yazılmış bir şerhtir. Âmidî, bu hususu eserinin başında açıkça belirtmektedir. O, ikinci varakta, pek çok insanın felsefi ilimleri anlayamadığını, karıştırdığını veya yanlış anladığını söylemek-

tedir. Bu esnada, Razi'nin Şerhu'l İşârâtı'nı incelediğini belirterek bu eserde gördüğü eksiklikler ve yanlışlıkların kendisini cevap vermeye yönlendirdiğini ifade etmektedir. Çevresindeki bazı ilim erbabının da teşvikiyle o, İbn Sina'nın ve felsefi ilimlerin doğru anlaşılmasını ve ortaya konulan yanlış düşüncelerin izale edilmesini istediğini belirtmektedir. Bu anlamda da halkın gerçeği görmesine yardımcı olmak amacıyla, bu eseri kaleme aldığını ifade etmektedir. Böylece Âmidî, Razi ile başlayan ve kendisinden sonra da devam edecek olan İşârât şerhlerinin ikinci halkasını teşkil etmektedir. Âmidî'nin fikirlerinin ve görüşlerinin olgunluk döneminde yazdığı bu eseri, en önemli felsefi eserlerindedir. Çünkü o, bu esrine bütün felsefi birikimini yansıtmış ve tartışmalı konularda kendi görüşünü ustalıkla ortaya koyabilmiştir.

Sonuç

Seyfeddin Amidi 13.yüzyılda yaşamış büyük bir İslam düşünürüdür. O Fıkıh Usulu, Kelam, Mantık ve Felsefe alanında yazdığı hacimli ve içerik olarak dolu eserleri ile kendisinden sonra birçok ilim adamını etkilemiştir. Ancak günümüzde onun filozof kimliği pek bilinmemektedir. Fahreddin Razi ile başlayan felsefi kelam ekolüne mensup birçok düşünür gibi, Âmidî hakkında da kelamcı mı yoksa filozof mu olduğu hususunda sadece felsefi eserlerine bakarak kesin bir ifade bulunmak mümkün gözükmemektedir. Felsefi sahada yazdığı, başta Keşfü't-Temvihât'ta ve makalemizde detaylı olarak tanıttığımız diğer felsefi eserlerinde tam bir İbn Sina takipçisi konumundadır. Kelami eserlerinde ise Eşâri kelamına bağlı gözükmektedir. Bu problemlili durum Razi'den sonraki birçok düşünür ve ilim adamı için söz konusudur. Ancak Âmidî için şunu kesinlikle söyleyebiliriz: O kelami meseleleri felsefi bir tarzda, akli delillerle izah eden, felsefenin konularına hakim, gerektiğinde klasik kelami görüşlerde eksik ve hatalı gördüğü hususları çekinmeden tenkit eden, felsefi kelam ekolünün en güçlü temsilcilerindedir. Dolayısıyla onu filozof kelamcı olarak vasıflandırabiliriz.

**The Life of Sayf al-Din al-Amidī,
His Place in Islamic Thought and His Works**

Citation / ©- Çoşar, H. (2008). The Life of Sayf al-Din al-Amidī, His Place of in Islamic Thought and His Works. *Çukurova University Journal of Faculty of Divinity*, 8 (2), 167-198.

Abstract- In this study, we examine the philosophical thoughts and life of Sayf al-Dīn al-Āmidī, who lived in XIII.th century and was one of the eminent philosophers in this century in the fields of philosophy, logic, Islamic theology and methodology of Islamic jurisprudence (usūl al-fıkh). His books are the ones of the perfect works among others in the philosophical-theological period methodized by al-Ghazālī and Fakhr al-Dīn al-Rāzī. So he had influence with his ideas on some thinkers in the periods after him, and his works became basic referece sources of some kind of books in terms of content and form.

Keywords- Sayf al-Din al-Amidī, Islamic Philosophy, Logic, Islamic Theology (Kalam) and Methodology of Islamic jurisprudence (usul al-fıqh).